

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Запорізька політехніка»

Тексти (конспект лекцій)
з дисципліни «Українська культура в європейському контексті» для
студентів усіх спеціальностей усіх форм навчання

2020

Тексти (конспект) лекцій з дисципліни «Українська культура в європейському контексті» для студентів усіх спеціальностей усіх форм навчання / Укл.: М.В. Дедков, Г.І. Шаповалов, І.М. Спудка та ін. - Запоріжжя: НУ «Запорізька політехніка», 2020. – 66 с.

Укладачі: М.В. Дедков, професор, канд.іст.наук;
Г.І. Шаповалов, професор, д-р іст. наук;
І.М. Спудка, доцент канд.іст.наук;
Т.В. Васильчук, доцент, канд.іст.наук;
Б.А. Бровко, доцент, канд.іст.наук;
Л.В. Турчина, доцент, канд.іст.наук;
В.М. Чоп, доцент, канд.іст.наук;
О.А. Чумаченко, доцент, канд.іст.наук;
Д.І. Мозуленко, ст. викладач.

Рецензент: П.О. Бідзіля, канд. іст.наук, доцент, доцент
кафедри суспільних дисциплін
Запорізького державного медичного університету

Відповідальний
за випуск: М.В. Дедков, професор, канд. іст. наук

Затверджено на засіданні кафедри
українознавства та загальної мовної підготовки,
протокол №12 від 25.05.2020 р.

Затверджено на засіданні
Науково-методичної ради
Гуманітарного факультету
протокол № 6 від 10.06.2020р.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
Лекція 1. Давні культури на території України та в світі	5
Лекція 2. Українська культура у контексті європейського Середньовіччя	16
Лекція 3. Культура Ренесансу	23
Лекція 4. Соціально-культурний динамізм нового часу. Культура в умовах Реформації та Просвітництва	33
Лекція 5. Європейська культура кінця XVIII - XIX ст.: духовні пошуки	40
Лекція 6. Проблеми гуманізму на зламі століть (кінець XIX – XX ст.)	46
Лекція 7. Постмодерністська модель культури у світовій та українській інтерпретаціях	61

ВСТУП

Вивчення історії української культури в контексті європейської посідає важливе місце у підготовці молодих спеціалістів — майбутніх будівничих незалежної Української держави. Адже технічна інтелігенція не може обмежуватись лише вузькопрофесійними знаннями з обраного фаху. Вона має володіти ґрунтовними знаннями з гуманітарних наук, бути високоосвіченою і добре ерудованою, займати активну громадянську позицію. А свідомий громадянин зобов'язаний добре знати культуру не лише свого народу, але й кращі здобутки європейської культури.

У даному курсі на конкретному матеріалі обґрунтовується система культурних цінностей, простежуються чинники, що забезпечують процес розвитку певних матеріальних і духовних надбань. Ознайомлення з різними культурно-історичними типами культур допомагає простежити, як усі попередні культурні досягнення трансформуються в сучасну культуру, забезпечують її різноманітність. Значна увага в курсі приділяється вивченню особливостей української культури, розгляду її в контексті європейської. Вивчення історії культури конкретних епох, регіонів, специфіки їх структурних елементів, а також висвітлення понять теорії культури, проблем етносу, мови, інтерпретації термінів, процесу розвитку наукової та художньої культури дають змогу з'ясувати і виявити певні загальні тенденції формування культури. Формування знання і сприйняття культури як соціальної пам'яті людства сприяє глибшому розумінню студентами історичної ролі, місця і специфіки сучасної української культури. Вивчення процесів, що відбувалися в українській і європейській культурі впродовж історичного часу, має надзвичайно важливе значення для формування у студентів наукового світогляду, високих моральних якостей, підвищення загальнокультурного рівня, освоєння національних і загальнолюдських цінностей.

Лекція 1. Давні культури на території України та в світі

План

1. Архаїчні культури на території України.
2. Особливості розвитку найдавніших цивілізацій світу (Стародавній Єгипет, Месопотамія, Індія, Китай).
3. Греко-римська цивілізація: основні здобутки.
4. Вплив античності на становлення української культури.

Метою лекції є характеристика найдавніших культур на території України та визначення особливостей перших світових цивілізацій.

Завдання:

- визначити характерні риси архаїчних культур на території України;
- проаналізувати розвиток та виокремити особливості найдавніших світових цивілізацій;
- охарактеризувати розвиток греко-римської цивілізації та з'ясувати її вплив на становлення української культури.

Терміни: анімізм, фетишизм, тотемізм, магія, зікурат, клинопис, ордер, брахманізм, буддизм, «звіриний стиль», міста-поліси.

Література:

1. Історія світової культури / Під заг. ред. М.В. Дедкова. – Запоріжжя: Дике Поле, 2009. – 376с.
2. Культурологія: українська та зарубіжна культура : навч. посіб. / [М. М. Закович, І. А. Зязюн, О. М. Семашко та ін.]; за ред. М. М. Заковича. – 4-те вид., випр. і допов. – Київ: Знання, 2009. – 589 с.
3. Українська та зарубіжна культура : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / М. В. Кордон. – 3-тє вид. – Київ: Центр учб. літ., 2010. – 575 с.
4. Українська культура в європейському контексті / Ю. П. Богуцький, В. П. Андрущенко, Ж. О. Безвершук, Л. М. Новохатько; [за ред. Ю. П. Богуцького]. — Київ : Знання, 2007. — 679 с.
5. Художня культура світу: Європейський культурний регіон: Навчальний посібник / Н.С.Миропольська, Е.В.Белкіна, Л.М.Масол та ін. – К. : Вища школа, 2001. – 191 с.

1. Витоки культури України сягають часів первісного ладу, саме його першого, найдавнішого етапу — палеоліту. Хоча Україна не належить до тих регіонів, де виникли найдавніші вогнища культурогенезу, проте її земля містить чимало пам'яток, що засвідчують завершальний етап становлення культури первісної розумної (*Homo sapiens*) людини.

Найдавніші пам'ятки мистецтва передісторичної людини на території України відносять до доби пізнього палеоліту (35-10 тис. років до н.е.). Із появою людини розумної породу громаду заступає родова організація суспільства. У процесі повсякденної трудової діяльності мислення людини розвивалося, вона набувала нових позитивних знань. У суспільстві склалися релігійні вірування, звичаї, виникло мистецтво. До пізньопалеолітичного часу належать широко відомі зразки прикладного та образотворчого мистецтва - браслети, вирізані з бивня мамонта. До творів мистецтва слід також віднести розфарбовані кістки мамонтів із мізинських помешкань та скульптури у формі невеликих статуеток, що відображали образ матері у родовій громаді. Цікаво, що в мізинських статуетках немає виразно окресленої голови, а якщо є, то відсутнє обличчя. Крім жіночих статуеток, зустрічаються фігури тварин з кістки і каменю. У Мізині відкрито цілу майстерню з набором кам'яних знарядь праці. Наша уява про духовний світ людини пізнього палеоліту доповнюється знахідками музичних інструментів – кістяних сопілок. Отже, крім образотворчого мистецтва, в пізньопалеолітичну добу набули певного розвитку й інші види мистецтва — музика, обрядовий танок тощо, про що свідчать знахідки кістяних флейт, жіночих статуеток у позі танцю тощо. Чоловічі зображення епохи палеоліту трапляються рідко. Основну масу зображень складають тварини. У добу пізнього палеоліту зароджуються перші релігійні вірування: анімізм, тотемізм, фетишизм, магія.

Мезоліт (10-6 тис. до н.е.), який прийшов на зміну палеоліту, характеризується подальшим розвитком техніки обробки каменю. Після потепління висохли піщані морени і на дюнах, що з них виникли, стало з'являтися кочівне ще мезолітичне населення країни, що жило, головним чином, з полювання луком на дрібну звірину й птахів та з рибальства. Відповідно до цього змінюється й кам'яне знаряддя — воно стає дуже дрібним (мікролітичні) і живається як вістра стріл або вставки в дерев'яні чи кістяні списи й гарпуни.

Доба неоліту (6-3 тис. до н. е) була добою величезних змін у розбудові людської цивілізації. Цей період називають «неолітичною революцією», оскільки первісні люди перейшли від привласнювального характеру господарства (полювання, збиральництво, рибальство) до відтворювальних форм (землеробство, скотарство, прядіння, ткацтво). У техніці обробки каменю застосовуються нові прийоми – шліфування, пиляння, свердлування, що підвищувало продуктивність праці. Особливої уваги заслуговує виникнення цього часу керамічного посуду, який був простим за формою, погано обпаленим. Незважаючи на свою примітивність, цей посуд створив для людини можливість робити запаси продуктів харчування, вживати варену їжу тощо.

Наступний період - добу енеоліту (4-3 тис. до н.е.) характеризує трипільська культура. Трипільське населення займало територію України від Подніпров'я до Західного Поділля й Західного Побужжя, розташовуючись здебільшого на підвищеннях, серед урожайних земель. Будівлі — наземні прямокутні будівлі «на стовпах» із дерева й глини, різної величини, долівка яких часом на дерев'яному підкладі, мащена кількома шарами глини, а стіни плетені з пруття між дубовими стовпами й обмазані глиною. На дубових стовпах — чотирихилий дах будинку, вкритий соломною чи очеретом з діркою для диму.

Найважливішим джерелом прожитку в трипільців було спершу примітивне хліборобство з вирощуванням пшениці, ячменю, проса, можливо жита.

Про рівень матеріального і культурного розвитку трипільців свідчить їх керамічне виробництво. Посуд трипільців можна розділити на дві великі групи: кухонний і столовий. Кухонний був простим за формою, з нанесеним небагатим орнаментом. Значно досконалішим був столовий посуд. Для його виготовлення використовувалася якісніша глина, цей посуд добре випалювався. Орнамент на столовому посуді більш вишуканий. Серед орнаментальних знаків зустрічаються зображення людей і тварин. Із розвитком культури змінюється форма посуду, орнаментальні мотиви, поєднання фарб. Композиції розпису різноманітні: зображення звірів, птахів, рослин, людей, зміїв, хрестів.

У трипільців особливого розвитку набула глиняна пластика. Більшу частину її складають жіночі статуетки з випаленої глини, знайдені майже у всіх поселеннях. У них підкреслені форми жіночої фігури, зображення голови схематичне. Часто статуетки прикрашені врізаними лініями, наколами, фарбами.

Останнім великим періодом первіснообщинної формації була епоха бронзи, завершальний етап якої збігається з початком формування класових суспільств. В Україні вона змінюється кіммерійсько-скіфською добою. Першим народом, ім'я якого зафіксоване в письмових джерелах, були кіммерійці. Для релігійного світогляду кіммерійців характерні віра в душу та життя після смерті. Кіммерійське мистецтво мало прикладний характер. Складні орнаменти прикрашали руків'я кинджалів, деталі вузди, наносилися на посуд. Основу декору становили різноманітні геометричні фігури — спіралі, ромби, квадрати. До нас дійшли і деякі зразки кіммерійської монументальної скульптури — статуї, що, вочевидь, зображували воїнів. Вони мали вигляд кам'яних стовпів, на яких рельєфно зображувалися предмети одягу і зброї.

Скіфська культура сформувалась у VII ст. до н.е. У III ст. до н.е. скіфів відтісняють у Крим новоприбулі кочовики — сармати. Тут скіфська культура

зазнає значної елінізації. Навіть столиця держави отримує грецьку назву — Неаполь Скіфський. Тут карбується місцева срібна монета. Скіфський пантеон зближується з грецьким. Для скіфського мистецтва характерним був так званий «звіриний» стиль, який вплинув на мистецтво багатьох етнічних спільнот Північного Причорномор'я.

Таким чином, в епоху первісного ладу людина здійснила багато відкриттів та винаходів. Перетворюючи оточуючий світ людина в той же час і сама змінюється та вдосконалюється. Історія первісної епохи була історією становлення перших форм суспільної організації і розвитку соціально-культурних зв'язків: від зародків родової організації до її розквіту і занепаду.

2. Культура Стародавнього Єгипту нараховує понад три тисячі років. У кінці IV тис. до н.е. в Південно-Східній Африці, у долині ріки Ніл, сформувалася ранньоробовласницька держава Єгипет, якій випала історична доля стати одним із найбільших центрів світової культури.

Майже двохтисячолітню історію Стародавнього Єгипту прийнято ділити на три періоди: перший — Стародавній (бл. 2800 - 2250 до н.е.), другий — Середнє царство (бл. 2050 - 1700 до н.е.), третій — Нове царство (бл. 1580-1070 до н.е.). Відповідно виділяють і три періоди в розвитку його культури.

Вже у Стародавньому та Середньому Царствах були створені унікальні пам'ятки культури: гробниці фараонів Хеопса, Хефрена та Мікерина, сфінкси фараона Хефрена в Гізі і фараона Аменемхета III, портретний дерев'яний рельєф «Зодчий Хесира» та численні художні скарби з гробниць Хенену і Хені. Наприклад, піраміда Хеопса за розмірами не має собі рівних серед кам'яних будов усього світу: висота її — 146 метрів, довжина основи кожної з чотирьох граней — 230 метрів, її середина — по суті суцільний масив з кам'яних брил, в яких зроблено вузькі проходи до усипальниці фараона. Це справді незвичайний пам'ятник необмеженої влади фараона і каторжної праці рабів. Стародавні єгиптяни обожнювали природу і земну владу. Тварини вважалися священними, їх тримали при храмах, видавали їм шану, а після смерті бальзамували і ховали у саркофагах.

У Новому царстві розквітає храмове будівництво. Активно розвивається будівництво святилиць, найвідомішими з яких є храми Амона-Ра в Карнаці та Луксорі поблизу Фів. Характерною особливістю цих архітектурних споруд є різноманітність колон, що символізували ліс (наприклад, лише в гіпостильному залі храму в Карнаці було зведено 144 колони). Стелю покривали темно-синьою фарбою з золотими зірками, і складалося враження, ніби людина увечері в лісі спостерігає зоряне небо.

Стародавні єгиптяни ввели традицію зображати фігури у такий спосіб: голова і ноги — в профіль, а торс — розвернутим. Цього принципу вони дотримувались послідовно, лише в VII ст. до н.е. у єгипетському мистецтві

зникає традиція такого зображення, але це було вже на схилі староегипетської культури, напередодні завоювання Єгипту персами.

Значні досягнення стародавніх єгиптян у галузі фізики, хімії, медицини, хірургії. Вони користувалися десятковою системою числення, їм були відомі арифметичні і геометричні прогресії. Щоб будувати піраміди, палаци, гробниці, потрібні були не тільки знання з математики, але й з геометрії, треба було вміти обчислювати об'єми циліндра, півкулі, піраміди. Стародавні єгиптяни вміли передбачати затемнення Сонця, інші явища природи, особливо періоди розливу Нілу, від яких залежало ведення зрошувальної системи сільського господарства.

Месопотамська цивілізація виникла на Близькому Сході, на території сучасного Іраку, між ріками Тигр та Євфрат, у IV тис. до н.е. На півдні Месопотамії, де широко провадилось іригаційне сільське господарство, розвивалися прадавні міста-держави Ур, Урук, Кіш, Еріду, Ларса, Ніштур, Лагаш, Умма та ін. Розквіт цих міст пов'язують з золотим віком стародавньої держави шумерів, оскільки з золота вироблялися предмети найрізноманітнішого побутового призначення та зброя, а культура шумерів справила величезний вплив на подальший прогрес не тільки Месопотамії, а й усього людства.

Шумерам належать важливі відкриття: вони першими навчилися виготовляти кольорове скло та бронзу, винайшли колесо і клинопис, створили першу професійну армію, склали перші правові кодекси, винайшли арифметику, в основі якої лежала позиційна система числення. У стародавньому Шумері починається розвиток науки. Жерці м. Ур робили астрономічні спостереження протягом 360 років, на основі чого встановили, що протяжність року — 365 днів, 6 годин, 15 хвилин і 41 секунда. Жерці й маги використовували знання про рух зірок, Місяця і Сонця, про поведінку тварин, про форми рослин для ворожін, передбачення подій у країні.

Світ духовної культури шумерів заснований на міфології. Людина створена з глини, замішана на божій крові; її призначення — працювати на богів та їсти ту їжу, яку вони чомусь не споживають. Всесвіт — божественна держава, в якій усе побудоване на слухняності.

Дослідники відзначають досить високу художню культуру шумерів. Вирізняються красою й художньою досконалістю їх архітектура та скульптура. В Уруці був зведений комплекс священних споруд — зікуратів, що стали центром духовної культури. У Шумері добре розвивалася скульптура: статуї царів, жерців, воїнів. Значного розвитку набуло мистецтво пластики в металі: уперше золото використовувалося в комбінації зі сріблом, бронзою і кісткою.

У словесному мистецтві шумери першими застосували спосіб безперервної розповіді про події, що дало змогу створити перші епічні твори,

найвідомішим з яких є епічна легенда «Гільгамеш». У кінці II тис. до н.е. шумери асимілювалися з вавилонянами. Розквітає стародавня рабовласницька держава Вавилон, яка проіснувала до VI ст. до н.е. Вавилонська, халдейська та асирійська цивілізації дуже багато перейняли з культури шумерів. Найбільших успіхів досягли вавилоняни в астрономії. Вавилонська цивілізація, по суті, була останньою фазою шумерської цивілізації та культури.

Культура Індії була створена багатьма народами, що населяли Індію у III — I тис. до н. е. В свою чергу, індійська культура впливала на культурний розвиток сусідніх народів. Найдавніша релігія Індії полягала у тотемізмі, обожненні природи і культу предків. В епоху утворення рабовласницького суспільства та держави ці давні форми релігії змінилися новими релігійними віруваннями. Поступово давні боги природи перетворювались у богів-покровителів держави, царя та царської влади. З утворенням великих централізованих держав виникають елементи єдинобожжя. Остаточо формуються брахманізм. В епоху посилення брахманської касты з'являється особлива жрецька та богословська література — брахманські книжки, в яких розглядалось своєрідне вчення про той релігійний ритуал, який повинні знати жерці-брахмани.

Проти брахманської релігії та кастової системи виступив буддизм, який виник десь у VI ст. до н. е. і значно поширився вже у III ст. до н. е. У вченні Будди відбився протест визнання кожної людини, що народилася у касті брахманів, жерцем.

Писемність існувала в Індії вже у III тис. до н. е. Найдавніші ієрогліфічні написи і досі не прочитані. Поширення алфавітно-складової писемності припадає на IV - III ст. до н. е. (виникла на основі персидсько-арамейського письма). Потреби повсякденного життя примушували індійців накопичувати спостереження над явищами природи. Так з'явилися перші знання в царині медицини, астрономії, математики. Початкові форми наукових знань тісно переплітались з релігійними віруваннями та магічними уявленнями. Лікарі вже мали деякі анатомічні знання. З'являються окремі лікарські спеціальності — лікування внутрішніх хвороб, хірургія, хвороб очей. Індійці вмiли не тільки робити операції, а й виготовляти протези.

Поява перших медичних трактатів припадає на початок нашої ери. Індійці володіли знаннями з астрономії. Вони встановили фази місяця, місячний зодіак, розробили своєрідну форму календаря. Спочатку рік налічував 360 днів, потім 366, а в VI ст. н. е. було більш точно встановлено тривалість року. Значного розвитку в Індії досягла математика. Вже у III - II ст. до н. е. тут склалася десяткова система числення. В Індії вперше було застосовано знак «нуль».

Найдавнішими пам'ятками давньоіндійської літератури є Веди. Ведична література дуже широка за своїм змістом, і до неї входять тексти різних історичних періодів. Насамперед це збірники-самхіти: «Рігведа» (збірник гімнів), «Самаведа» (збірник пісень), «Яджурведа» (збірник жертвоних формул), «Атхарваведа» (збірник магичних заклинань та формул), Брахмани (тлумачення ритуальних текстів самхіт); Аран'яки (тексти для пустинників), Упанішади (релігійно-філософські трактати).

Китай — країна стародавньої цивілізації: на його території виявлені залишки первісної культури часів раннього палеоліту та бронзового віку. Первіснообщинний лад існував тут довго — до XIV ст. до н.е., коли сформувалась перша рабовласницька держава Ін'ь. Саме в інську епоху зародилася культура, яка дала початок китайській цивілізації. Був складений в основних рисах місячний календар та винайдене письмо — прообраз сучасної ієрогліфічної каліграфії. Подальший розвиток культури відбувався у перших централізованих імперіях — династії Цинь (221 - 207 до н.е.) та династії Хань (206 до н.е. - 220 н.е.). Стародавній Китай збагатив світову науку і культуру значними досягненнями: він є батьківщиною таких винаходів, як компас (III ст. до н.е.), спідометр (III ст. до н.е.), сейсмограф (II ст. н.е.), порох (X ст. н.е.), книгодрукування (VI - VIII ст.), порцеляна (III - V ст.). В галузі математики був відкритий метод розв'язання рівнянь; в астрономії китайці знали, як вираховувати дату затемнення Сонця, склали один із перших каталогів зірок, вели спостереження за плямами на Сонці.

На весь світ славиться китайська медицина, яка має трьохтисячолітню історію. В Стародавньому Китаї вперше було написано «Фармакологію» (Бень Цао).

Китайські будівничі здобули собі славу двома своєрідними пам'ятками. Протягом двох тисяч років, починаючи з VI ст. до н.е., в Китаї будувався найбільший у світі Великий канал, який у XIII ст. з'єднав Пекін з Ханчжоу, — складна гідротехнічна споруда з численними пристроями, цікавими способами перекачування та очищення води. Друга видатна споруда — Велика китайська стіна.

У духовній культурі стародавнього Китаю важливе місце посідав феномен буденної свідомості, відомий в історії як «китайська церемонія». Це суворо фіксовані стереотипи етико-ритуальних норм поведінки і мислення, які склалися на основі дотримування культу старовини.

У китайському мистецтві особливе місце посідають каліграфія, поезія та живопис. Ієрогліфічна кодова система давала змогу через ці три види мистецтва відображати життя людини в найпотаємніших порухах її душі, найбільш повно відтворювати її прагнення до злиття мистецтва з мистецтвом життя.

Отже, в країнах Передньої і Малої Азії, Північно-Східної Африки (Єгипет), на Балканах і на островах Егейського моря, в Індії і частково в Китаї вже в цю епоху розвивались нові форми суспільних відносин, властиві раннім цивілізаціям. На давньому Сході у більшості народів дуже довго зберігаються складні системи писемності (ієрогліфіка та клинопис), хоча фінікійцям належить честь створення найдавнішого алфавіту. На давньому Сході при пануванні релігійного світогляду виникають перші зародки наукових знань. Але Стародавній Схід був тісно пов'язаний з античним світом Греції та Риму. Антична культура є подальшим розвитком культури давньосхідних народів, які створили багато видатних культурних цінностей, що лягли в основі західної греко-римської культури, а особливо — середньовічних культур Сходу.

3. Античність — термін, що походить від лат. *antiquitas* - давність, старовина. Він має особливе застосування: у тому ж значенні давній, але спеціально по відношенню до Стародавньої Греції і Стародавнього Риму. В історії культури під античністю розуміється період стародавньої культури (з I тис. до н.е. по V ст. н.е.), що охоплює історію культури грецького і римського суспільств (включаючи елліністичні держави).

Історію культури стародавньої Греції можна поділити на п'ять періодів: кріто-мікенський період (III - II тис. до н.е.) — час ранньокласового суспільства, що характеризується високим розвитком всіх видів образотворчого мистецтва; гомерівський період (XI - IX ст. до н.е.), що пов'язується за ім'ям легендарного співця Гомера, автора поем «Іліади» та «Одіссеї»; архаїчний період (VIII - VI ст. до н.е.) — час становлення античної цивілізації, утворення полісів (міст-держав); класичний період (V - IV ст. до н.е.) — найвищий розвиток давньогрецької культури; елліністичний період (др. пол. IV – сер. I ст. до н.е.) — поширення грецької культури на широких просторах Передньої Азії (Близького Сходу) після походів Олександра Македонського.

Культура Стародавньої Греції є першою формою античної культури, яка досягла особливо високого рівня. У Стародавній Греції процвітали природничі (Піфагор, Гіппократ) і гуманітарні науки (Геракліт, Демокрит, Арістотель, Сократ, Платон, Геродот, Фукідід). В Елладі виникли й розвивалися основні напрями філософії. Основоположником діалектики став ефеський мислитель Геракліт (нар. 544 р. до н.е.). «Все змінюється» — основне положення Геракліта. Оточуючий світ мудрець сприймав як безперервний процес розвитку і становлення, причому розвиток відбувається через боротьбу протилежностей. Засновником нового філософського напрямку, що прагнув вирішити проблему пізнання з позицій послідовного ідеалізму був Сократ (469 — 399 рр. до н.е.). Він зосередив всю свою увагу

на проблемах етичного характеру, джерелом справжнього знання Сократ оголосив внутрішнє самопізнання («пізнай самого себе»).

Блискучих успіхів досягла архітектура, скульптурна пластика, драматургія та інші види культури. Часом найвищого піднесення давньогрецького мистецтва були V і IV ст. до н.е. Основними архітектурними спорудами були храми і театри. Давньогрецькі архітектори виробили чіткий порядок відповідностей несучих і несених частин будов — ордер: доричний, іонічний та коринфський. Шедевром світової архітектури є ансамбль афінського Акрополя, побудований у другій половині V ст. до н.е. за задумом геніального Фідія. Акрополь став релігійним і художнім центром Афін — головного зосередження мистецьких надбань Греції.

Ключовим досягненням грецької скульптури з V ст. до н.е. стало те, що вона відтворює рух. Греція дала небачену у світовому мистецтві цілу плеяду геніальних скульпторів: Мірона, Фідія і Поліклета.

Греція подарувала людству театр і театральне мистецтво. Театр народився з культових обрядів, пов'язаних зі святом Діоніса — бога життєдайних сил природи, покровителя виноробства. Пісні, що виконувалися на цих святах вже містили в собі елементи театрального дійства. З обрядових пісень на честь Діоніса — дифірамбів — виникла давньогрецька трагедія. Розвиток трагедійного жанру пов'язаний з іменами трьох великих афінських поетів: Есхіла, Софокла, Евріпіда. Деякі пісні на честь Діоніса мали веселий, грайливий характер. З них постала комедія. Найбільшим представником давньоаттичної комедії був Арістофан (445 — 385 рр. до н.е.). Ці пісні співали хором на чолі з заспівувачем, який називався корифеєм. Глядачі розмішувалися на лавах, які йшли амфітеатром.

Одним з найвидатніших досягнень Стародавньої Греції стали Олімпійські ігри, які відбувалися в Олімпії на Пелопоннесі. Їх влаштовували на честь Зевса Олімпійського. В Олімпії стояв його Храм, в якому була величезна статуя батька богів. Грецька міфологія давала сюжети багатьом видатним митцям Ренесансу, Бароко, Класицизму. Отже, в Греції формується давньогрецька класична культура, що становить значну й істотну частину основи, на якій розвивалася вся європейська культура. Культура сучасного світу в багатьох своїх виявах бере свій початок у багатогранній культурі Еллади.

Культура Стародавнього Риму — це культура Римської республіки (V - I ст. до н.е.) і Римської імперії (I ст. до н.е. - V ст. н.е.) друга з найзначніших культур античної цивілізації. Поняття давньоримської культури у вузькому сенсі слова відноситься тільки до культури римської Італії, в широкому значенні — до культури всього Середземномор'я, об'єднаного Римом.

В науці, як і в філософії, римляни багато запозичили у греків. Але одночасно розвивається і чисто римська наука. В Стародавньому Римі

отримали розвиток головним чином прикладні науки: агрокультура, військова справа, будівництво, гідротехніка.

Художня література досягла розквіту доби першого імператора Августа Октавіана (30 р. до н.е. — 14 р. н.е.). Великі поети Вергілій (70-19 рр. до н.е.), Гораций (65 - 8 рр. до н.е.), Овідій (43 р. до н.е. -17 р. н.е.) входили в літературні гуртки, що знаходилися під покровительством друга Августа — Мецената. Славу найвеличнішого римського поета принесла Вергілію епічна поема «Енеїда».

Піднесення римської держави, розвиток міського життя сприяли розвитку архітектури і скульптури. Порівняно з греками римляни досягли великого прогресу у спорудженні практично потрібних будівель. В архітектурі і пластичному мистецтві римляни були так само практичні, як і в науці. Панівними в римській архітектурі є споруди суспільного призначення — триумфальна арка, базиліка, терми, воєнно-інженерні споруди. В епоху республіки широкого розмаху набула інженерна творчість, створюються мости, бруковані шляхи, канали (клоаки), акведуки (водогони).

Блискучий розквіт римської архітектури припадає на епоху імперії, коли будівництво набуває грандіозного масштабу - споруди досягають вражаючої розкоші і величі. До кращих зразків цієї епохи можна віднести: Форум і «Вівтар миру», Колізей (амфітеатр, збудований у 80 р. н.е.), Пантеон - храм «усім богам» (діаметр купола — 43,2 м.), міст, побудований за Траяна через Дунай і форум Траяна з його колоною перемоги — споруджений Аполлодором.

Самі римляни створюють оригінальний жанр скульптури — реалістичний скульптурний портрет, у розвитку якого вони досягли досконалості. Розвивається фреска, яка використовується з декоративною метою.

У римському житті величезну роль відігравали видовища. З найдавніших часів у Римі великою популярністю користувалися циркові видовища. У 254 р. до н.е. вперше були влаштовані гладіаторські ігри, які з II ст. до н.е. стали улюбленою розвагою римлян.

Таким чином, у Стародавньому Римі антична культура набула нової історичної форми. Постійним був культурний вплив греків. Однак, римське суспільство не просто вбирало елліністичну культуру, римляни взяли з культури елліністичного світу лише те, що було близьким до норм римського державного життя, традицій і моралі римлян.

4. Колонізація Північного Причорномор'я була частиною так званої Великої Грецької колонізації VIII-VI ст. до н. е. У своїй основі релігія колоністів була, звичайно, грецькою. На початку нової ери у північно-причорноморських містах поширюються й негрецькі культу. Основу вірувань становило багатобожжя. До того ж античні божества на Півдні України мали

свої особливості, їх життя описується в численних міфах, частина яких пов'язана саме з Північним Причорномор'ям. У VI-I ст. до н. е. найголовнішим божеством у Північному Причорномор'ї вважався Аполлон. Великого значення набули культу Зевса, Афіни, Афродіти, Гермеса в різних значеннях (Зевс Сотер — Рятівник, Артеміда Агротера — Сільська, Афродіта Уранія — Небесна тощо). На Боспорі найпопулярнішим був культ Афродіти Уранії, у Херсонесі — Діви, в Ольвії й Тірі — культ Афіни. У перші століття нової ери відбуваються зміни у пантеоні богів, які виявилися у зменшенні ролі божеств та універсалізації їх функцій. У III ст. н. е. на Боспорі поширюється християнство, пізніше відбувається й християнізація Херсонеса, хоч поряд із цим тривалий час все ще продовжують функціонувати окремі античні культури.

Мистецтво у Північному Причорномор'ї було подібним до мистецтва Греції. У північно-причорноморських містах розвивалася скульптура, живопис, архітектура, прикладні види мистецтва — виготовлення прикрас, розписування посуду тощо. Високого розвитку набули музика, література, театральне мистецтво. Звичайно, значному розвитку майстерності причорноморських митців сприяли тісні контакти із Середземномор'ям. Водночас, самостійний розвиток місцевої традиції у контакті з культурою навколишніх племен сприяв самотності. Особливо яскраво це відбилося у скульптурі, монументальному живописі, архітектурі. Скульптура міст античного Причорномор'я представлена найкраще з усіх видів мистецтва. Відома велика кількість скульптур малих форм — статуєтки, рельєфи, стели. Окреме місце посідають монументальні твори. На Боспорі у надгробках виробився досить виразний місцевий реалістичний стиль. Митці прагнули до індивідуалізації образів, їм були властиві реалістичність і майстерність виконання.

Грецька колонізація відіграла важливу роль в історії України. Елліни були на вищому рівні культурного та господарського розвитку, ніж скіфи та сармати. Під впливом античних міст у скіфів формувалася державність, виникали міста й поселення, збудовані у грецькій містобудівній традиції. Вплив античної цивілізації виявився у спорудженні фортець, у виготовленні кераміки, високохудожніх прикрас. Поряд зі скіфами під цивілізаційний вплив давньогрецьких держав півдня України підпадали й інші племена, що проживали тоді на цій території. Зокрема, це стосується сарматів і антів.

Лекція 2. Українська культура у контексті європейського Середньовіччя

План

1. Середньовічна культура як «вікно» у світ духовних ідей та сутностей.
2. Культура Візантії VI— середина XI століть — фундамент православного світу.
3. Своєрідність духовного світу давньоруської держави (освіта, писемність, література).
4. Галицько-Волинська Русь та її культура (освіта та література).

Метою лекції є визначення характерних рис розвитку української та європейської культури доби Середньовіччя.

Завдання:

- з'ясувати особливості розвитку середньовічної культури у Європі;
- проаналізувати етапи становлення культури Візантії;
- визначити характерні риси давньоруської культури та вплив на неї культурних традицій Візантії;
- відслідкувати схожі та відмінні риси в культурі Галицько-Волинської Русі.

Терміни: схоластика, іконографія, патріарх, базилевс, алхімія, монастир, магдебурзьке право, орда.

Література:

1. Історія української культури : навч. посіб. / О. Ю. Павлова, Т. Ф. Мельничук, В. В. Грищенко [та ін.]; ред. О. Ю. Павлова; М-во освіти і науки, молоді та спорту України. – 2-ге вид., перероб. та допов. – Київ: Центр учб. літ., 2013. – 339 с.
2. Історія української культури: у 5 т. / НАН України; редкол.: Б. Є. Патон [та ін.] – Т.1-2, - К. : Наук. думка, 2001
3. Українська та зарубіжна культура : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / М. В. Кордон. – 3-тє вид. – Київ: Центр учб. літ., 2010. – 575 с.
4. Культурологія: українська та зарубіжна культура : навч. посіб. / [М. М. Закович, І. А. Зязюн, О. М. Семашко та ін.]; за ред. М. М. Заковича. – 4-тє вид., випр. і допов. – Київ: Знання, 2009. – 589 с.
5. Художня культура України : навч. посіб. для загальноосвіт. навч. закл. України / Л. М. Масол, С. А. Ничкало, Г. І. Веселовська, О. І. Оніщенко ; за заг. ред. Л. М. Масол; Ін-т проблем виховання АПН України. – Київ: Вища шк., 2006. – 239 с.

1. Формування культури епохи Середньовіччя у Європі – це складний багатовимірний процес, пов'язаний із занепадом і забуттям античної та появою нової християнської цивілізації. На уламках колишньої Західної Римської імперії утворюються варварські королівства – майбутні Західноєвропейські держави.

Церква у середні віки була найсильнішою соціальною організацією, яка визначала культурну політику. Католицька церква, на відміну від православної, має єдине підпорядкування. Центр знаходиться у Ватикані, голова Папа Римський. Богослужіння ведеться латинською мовою. Християнство дало поштовх виникненню монастирів, як особливої корпорації у лавах церкви. Також з цим пов'язана поява релігійних чернечих орденів.

В ієрархічній структурі західноєвропейського середньовічного суспільства духовна влада була вища за світську. Тому, щоб тримати у покорі європейських монархів, папи застосовували такі інструменти впливу як інтердикти, анафеми.

Яскравою сторінкою в історії середньовіччя були хрестові походи, внаслідок яких відбувались культурні контакти між Сходом і Заходом, виникли лицарські ордени.

З X ст. формується романський стиль в архітектурі. Він вирізнявся масивністю споруд, суворістю, простотою гладких стін. В архітектурі романського періоду дерево витіснив камінь. Тип феодального замку з донжоном (сторожовою вежею) склався саме в цю епоху: він стояв на підвищенні і був символом влади феодала над навколишніми земляками.

З розвитком архітектури пов'язаний розквіт монументального мистецтва. Розписи вкривали стіни і склепіння храмів, скульптура була в інтер'єрі і назовні. Переважали зображення боротьби за душу людини між янголами і демонами, що стає улюбленим сюжетом романського мистецтва.

Розвивається книжкова мініатюра. Книги переписували ченці у спеціальних майстернях – скрипторіях.

Середньовічний героїчний епос, представлений такими літературними пам'ятками: «Пісня про Роланда», «Пісня про мого Сіда», «Пісня про Нібелунгів». Складається образ лицаря – відповідно до уподобань епохи.

Християнство продовжувало бути домінуючою доктриною духовного життя. В епоху Середньовіччя формується схоластика, як спроба логічного синтезу античної філософії та християнської віри. Найбільш авторитетним представником цього напрямку був Фома Аквінський.

В Європі виникають перші університети у XII-XIII ст., що стають центрами науки і освіти.

Розквіт міського життя пов'язаний з появою готики. З'являються нові типи будинків цивільного призначення. Готичний храм, зберігаючи

базилікальну форму, має нову конструкцію склепіння, основою якого є каркасна система з нервюрами. Нервюри сходяться у пучки на опорних стовпах. Змінюється інтер'єр, його особливостями стають грандіозна висота, величезні вікна, що викликало появу вітражів, скульптура вкриває фактично увесь храм.

Готика – це період розквіту монументальної скульптури: постаті статичні, стоять у фронтальних позах. Поступово скульптура набуває округлої форми.

2. У часи пізньоримської імперії християнська релігія продовжує лишатись маргіальною, але невпинно росте кількість її прибічників. Унаслідок конфлікту за владу на поч. IV ст. н.е. перемагає Константин з роду Флавів, за легендою, напередодні генеральної битви з іншим претендентом він бачив знак, що надсилав Християнський Бог. Коли Константин перемагає, у 313 р. він приймає Міланський едикт, який забороняє переслідування християн – це легалізувало християнську церкву. У 330 р. на місці колишньої торгової факторії Візантії він засновує місто на березі Босфору, з часом воно отримує назву Константинополь.

Після розколу Римської імперії на поч. V. ст. Східна Римська імперія з центром у Константинополі переживає період піднесення. Коли у Західній Європі у V-VI ст. настало падіння усіх сфер життя, Візантія процвітала, особливо за часів Юстиніана I, проводила активну зовнішню політику.

На початку VII ст. імперія втрачає значні території. У XI ст. в історії Візантії період смут та феодалної роздробленості. У 1453 турки-сельджуки на чолі з Мехмедом II завоювали цю територію і заснували Османську імперію.

Візантія процвітала за рахунок посередницької торгівлі, мала найтвердішу на той час грошову одиницю – безант. Виробляли предмети розкоші. Економіка базувалась на праці вільних колонів.

З часів імператора Константина патріархи церкви підкорялись владі імператора-базилевса. Поміркований релігійний клімат сприяв появі єретичних течій, які відрізнялись від офіційних релігійних доктрин (монофізити, несторіани). Єресі призводили до народних повстань і збройних конфліктів. У 730 імператор Лев III Ісавр заборонив іконошанування, що призвело до масштабної релігійної війни, яка потрясла імперію. У 787 іконоборча війна завершилась перемогою іконошанувальників. Це призвело до встановлення іконографічного канону – правил зображення святих, біблійних сюжетів та порядок їх розміщення у храмі. Для кожного святого певний тип обличчя, колір одягу. Червоний, білий – пріоритетні кольори, зворотна перспектива, плоскі зображення.

Західна і Східна церква вороже ставилися одна до одної. У 1054 стався розкол – схизма, християнство розділилося на дві гілки – православні і

католики. Протистояння особливо посилилось після IV хрестового походу, коли хрестоносці захопили і пограбували Константинополь.

Візантія зберегла традиції античної освіти і науки. У Константинополі навчання у школах дітей було безкоштовним. Початкова освіта тривала 1-2 роки, у середній школі – вивчали орфографію, граматику, риторику, віршування, історію. Вища – у 425 р. у Константинополі було відкрито Аудиторіум, також були приватні вищі, навчальні заклади у Бейруті, Афінах, Гізі, Олександрії.

Візантія була осередком середньовічної науки. Батьком церковної історії, основоположником хронографії був Євсевій з Кесарії. Михайло Псел – філософ, юрист, історик, філолог. Відомий історик Прокопій Кесарійський, автор творів: «Історія війн Юстиніана з персами, вандалами і готами», «Тамна історія». Основи алгебри заклав Лев Математик, Іерокл – засновник картографії і географії, Микола Мирепс – фармакологія. Поширення набули окультні школи, зокрема в Олександрії, вивчали астрологію, кабалу, алхімію, винаходом останньої став «грецький вогонь».

Літературною мовою була грецька, розвивались, в основному релігійні жанри. Роман Солодкоспівець - автор релігійних гімнів. Популярним жанром була агіографія – розповіді про життя святих і діячів церкви.

У мистецтві розвивалась архітектура і живопис. Скульптура поширення не набула. Перлиною світової архітектури є собор Святої Софії, побудований у Константинополі архітекторами Амфімієм і Ісідором у VI ст. Церква св. Віталія у Равені відома мозаїками з зображенням Юстиніана і Феодори.

Візантія внесла величезний вклад у світову культуру, була містком між античністю і середньовіччям, вплинула на культуру Греції, Сербії, Македонії, Чорногорії, Боснії, Албанії, Болгарії, Румунії, Білорусії, Росії, Грузії, Вірменії, особливий вплив мала на культуру Київської Русі.

3. Перша держава східних слов'ян – Київська Русь, розвивалась не ізольовано, а входила до загальноєвропейського культурного простору, і змогла створити високу самобутню культуру.

Русієм нового культурного процесу з IX ст. стало християнство, прийняття якого обумовлювалось необхідністю консолідації слов'янських племен в єдину державу. Християнство стало загальною ідеологією, яка оформила систему обрядів, способу життя, уявлень про людину та її місце у світі. Воно сприяло відмиранню пережитків родового ладу, давньоруська держава залучалась до європейської цивілізації, античної спадщини, передової на той час культури Візантії.

Православ'я на Русі мало свої особливості: у храмах не було скульптурних композицій, богослужіння велось рідною мовою. Християнство дає поштовх виникненню монастирів. У 1051 р. монахи

Антоній і Феодосій засновують на київських пагорбах Києво-Печерський монастир. До кінця XIII ст. монастирів налічувало майже 50. Вони стають фактично центрами освіченості і культурного життя. При монастирях знаходились школи, скрипторії, іконописні майстерні, шпиталі.

Активізується кам'яне будівництво, у якості будівельного матеріалу використовують пласку цеглу – плінфу. Ярослав Мудрий у 1035, на знак перемоги над печенігами, зводить у Києві Софійський собор – перлину давньоруської архітектури. Це хрестово-купельна 13-банна споруда 37х35 м у плані, висота центрального купола 29 м. Оздоблена фресками і мозаїкою, яка мала 177 відтінків, внутрішній інтер'єр зберігся до наших часів.

Успенський собор Києво-Печерської Лаври побудований у 1073-1078 рр. Пропорції ширини до довжини храму (2:3) стали основними для інших храмів княжої доби. Собор було зруйновано вибухом 3 листопада 1941 р. Відбудовано 2000 р.

Особливість монументального мистецтва Київської Русі – це сполучення фресок і мозаїк, зображення не маскують масиви стін, а органічно зливаються з поверхнею склепінь, арок, стовпів. Апсиди соборів XI ст., як правило, прикрашали зображенням Марії Оранти.

Крім монументального мистецтва розвивалось станкове – це твори образотворчого мистецтва, які мають самостійний характер. У добу Київської Русі це іконопис. Видатні майстри Алімпій та Григорій.

Особливим видом мистецтва була книжкова мініатюра. До наших днів збереглося кілька рукописних книг XI-XII ст. Остромирове Євангеліє (1056-1057), «Ізборник Святослава» (1073).

Найпоширенішим видом мистецтва було декоративно-прикладне. Після християнізації Київської Русі швидко починає розвиватися книжкова справа у вигляді перекладної та оригінальної літератури.

Християнська гімнографія:

- канон – прослав святих, розповідь про євангельські події;
- кондак – складався з кількох пісень, що розкривають суть християнських свят, проповідь євангельської легенди;
- ікос – розповідь про обставини християнського свята або життя святого; ікоси у поєднанні з кондаками утворювали складне ціле – акафісти;
- апокриф – твір, що не визнавався церквою канонічними (позабіблейні твори);
- житійна література – продовження біблійних історій;
- патерик – укладався за топографічним принципом (оповідання про подвиги пустельників певної території);

«Фізіолог», «Шестиднев» Іоанна Єкзарха, «Християнська топографія» Козьми Індикоплова – це енциклопедичні твори науково-природничого змісту.

Історична література представлена хронікою Іоана Малали, Георгія Амартоли, Георгія Синкела – це компілятивні збірки, які були своєрідними читанками та хрестоматіями.

Повісті – найбільш популярний перекладний жанр. «Александрія», про Варлаама та Йосифа, про Іудейську війну.

Оригінальна література. «Повчання до братів» Луки Жидяти, містить етико-соціальні проблеми, з орієнтацією на старозаповітні регламенти. Розробка нової соціологічної теорії державного централізму і самобутності Київської Русі належить Іларіону, авторові «Слова о Законі і Благодаті». Протиставляє Старий та Новий Завіт, реабілітує дохристиянські вчення, які, на його думку, істинні спадкоємці Христа, вони відкриті до нього, виступ проти «візантізації» київської церкви.

Розширив ідеї Іларіона Климент Смолятич – третій митрополит-русин, «Послання пресвітеру Фомі».

Житійна література представлена творами, що прославляли перших христителів Русі Ольгу, Володимира, Аскольда, про князів, яких спіткала мученицька смерть: Бориса і Гліба.

Паломницька література виникла після впровадження християнства «Житіє і ходження Данила, руської землі ігумена», «Странник», «Слово о полку Ігоревим». «Молення» Данила Заточника – ідея сильної князівської влади.

Літописання - щорічні записи подій 1037-1039 років у Софійському соборі, «Київський звід» 1050 рр., Новгородський літопис 1113 р., Нестор - «Повість минулих літ».

Християнство активізувало поширення освіти. У 988 році при Десятинній церкві Володимир створив першу школу. 1050 р. Ярослав заснував школу у Новгороді, 1037 р. - школа при Софії Київській.

У різні часи в школі навчалися: діти англійського короля Едмонта Залізної руки, угорського короля Андрія, наступник датського престолу Герман, норвезький конунг Гарольд, син норвезького короля Олаф та інші. Вивчали богослов'я, риторику, філософію, граматику, історію, грецьку мову, висловлювання античних авторів, географію та природничі науки.

У XI ст. при Києво-Печерському монастирі виник центр підготовки вищого духовництва, художників, лікарів, каліграфів, перекладачів.

4. Галицько-Волинське князівство більш спокійно пройшло період феодалної роздробленості, і під сильною князівською владою зберегло територіальну єдність. Заслугою Данила Галицького було те, що він зумів

подолати боярську олігархію, а його наступники могли собі ставити ширші державні цілі. В організації держави, особливо в адміністрації і війську, використовувались західні зразки, щоб захистити державу від небезпеки, що йшла з монгольського Сходу. У закордонній політиці галицько-волинські князі спирались головним чином на союз з Німецьким орденем та Литвою і таким чином могли протистояти Польщі і Угорщині.

Українська культура у період XIII-XIV ст. переживає певний період консервації культурних традицій, що пов'язано з усобицями та іноземною інтервенцією. Але, незважаючи на це, певні галузі знаходяться на підйомі. Активно розвивається торгівля, експортували продукцію сільського господарства, хутро, віск, сіль, зерно, художні вироби. Відбувався процес відокремлення ремесла від сільського господарства. У містах розвивається виробництво одягу, бойового спорядження, обробка шкіри і хутра, гончарство, ливарництво, ювелірне виробництво. Зростання торгівлі впливало на розвиток шляхів, через які транспортувались товари на великі відстані.

Центрами соціального і культурного життя були міста, княжі двори і церква. Чільне місце займав Володимир, другим видатним центром був Галич.

У період феодалної роздробленості церква була реальною єдиною силою, здатною забезпечити тісні зв'язки між територіями, оскільки вона сама була єдиною.

Міжнародні зв'язки відзначались релігійною терпимістю. Свої осередки на території Галицько-Волинського князівства мали монахи-домініканці і бенедиктинці. Толерантні стосунки між конфесіями сприяли злагоді у державі та розширенню взаємозв'язків між західною і східною культурами.

Освіта в Галицько-Волинському князівстві продовжувала традиції Київської Русі і була пов'язана з діяльністю церкви. У парафіяльних, монастирських та єпископських школах навчання було в основному релігійним. По закінченню школи освіту продовжували самостійно або у європейських університетах, або через приватне навчання.

Ідеалом тієї епохи була людина «тримовна», яка володіла грецькою, латинською та однією з європейських мов. Серед літератури у князівстві перше місце посідала оригінальна творчість. Тут складались власні літописи, розвивались морально-повчальна література. «Слово» Кирила Туровського, твори Климента Смолятича.

У Галицько-Волинському князівстві розвивалась архітектура, живопис, художні ремесла.

Кріпосні, оборонні і культові споруди в головних містах виконувались у традиціях візантійської та місцевої народної архітектури. В кінці XI ст. в архітектурі спостерігаються значні романські впливи.

Галицько-Волинська держава об'єднувала тільки етнічні українські землі, і завдяки цьому тут більше визначились риси української культури, що стали основою національної окремішності. Близьке сусідство з Заходом принесло українському народу нові культурні надбання і впливи.

Лекція 3. Культура Ренесансу

План

1. Нова концепція мистецтва та людської особистості ренесансних часів.
2. Вершини європейського Ренесансу (XIV-XVI ст.).
3. Культурне піднесення в Україні ренесансних століть (XIV-XVI ст.) (архітектура та образотворче мистецтво).
4. «Сім вільних мистецтв» — модель української освіти.

Метою лекції є ознайомлення студентів з національними та загальноцивілізаційними проявами культурологічного феномену Ренесансу.

Завданням лекції є формування комплексу знань студентів з базових понять української середньовічної культури.

Терміни: ренесанс, гуманізм, козацький літопис, кобзарі та бандуристи, пісні та думи, освіта, Києво-Могилянська академія, колегіуми, книгодрукування, ораторсько-проповідницька проза, містерія, шкільна драма, вертеп, ікона, парсуна, класицизм.

Література:

1. Історія світової культури / Під заг. ред. М.В. Дєдкова. – Запоріжжя, 2009. – 376 с.
2. Історія світової та української культури / В.А. Греченко, І.В. Чорний, В.А. Кушнерук, В.А. Режко. – К.: Літера ЛТД, 2002. – 464 с.
3. Кордон М.В. Українська та зарубіжна культура: Курс лекцій. – К.: ЦУЛ, 2003. – 508 с.
4. Нариси історії культури України / Під ред. М. Поповича - К.: «АртЕк», 1998. – 728 с.
5. Українська та зарубіжна культура: Навч. Посібник / М.М. Закович, І.А. Зязюн, О.М. Семашко та ін. – К.: Т-во «Знання», 2002. – 557 с.

1. Ренесанс (франц. Renaissance — «Відродження») був потужним культурно-філософським рухом кінця Середньовіччя – початку Нових часів, що ґрунтувався на ідеалах гуманізму та орієнтувався на спадщину античності. Специфічними рисами культури Відродження були: а) відродження інтересу до античності; б) обґрунтування права науки і розуму на незалежність від церкви; в) антропоцентризм замість теоцентризму; г)

світський характер культури та літератури; д) спроби компромісного поєднання надбання античності давньоримського та християнського варіанта з християнською ідеологією. Сучасні дослідники виділяють п'ять періодів доби Відродження :

- Проторенесанс (2-а половина XIII століття — XIV століття);
- Раннє Відродження (1410 — кінець XV століття);
- Високе Відродження (кінець XV — перша пол. XVI ст.);
- Пізнє Відродження (середина XVI — 90-ті роки XVI ст.);
- Північне та Східноєвропейське Відродження — XVI ст.

2. У своїй основі Ренесанс має гуманістичний світогляд, звернення до культурної спадщини античності, її «відродження» (звідси і походження терміна). Його провісниками стали поет Данте Аліг'єрі, художник Джотто та інші. Родоначальниками Відродження в літературі вважаються Франческо Петрарка (1304—1374), автор *«Книги пісень»* і Джованні Бокаччо (1313—1375), автор *«Декамерону»*. В малярстві першою була Флорентійська школа на чолі з Філіппо Брунелескі (1377—1446), Донателло (1386—1466), Мазаччо (1401—бл.1428). Це період так званого *«Раннього Відродження»*. Отже, перша в історії людства антифеодальна культура виникла в італійських містах-державах, які першими стали на капіталістичний шлях розвитку економіки й вибороли політичну незалежність в аристократії та князів церкви. Останні ж перейшли на позиції підтримки нової ідеологічної течії. Вони або породжували компромісні форми між ренесансним світоглядом і католицизмом, або обмежували розповсюдження гуманізму. Навіть в Італії (Флоренція, Венеція, Ріміні, Падуя, частково Рим) відомі ренесансні центри існували в тісному оточенні феодальних князівств і феодальних державних утворень на Європейському континенті.

З XVI ст. розпочався перехід до первісного накопичення капіталів, довга і драматична перебудова економіки декількох західноєвропейських країн, формування перших національних держав і буржуазних націй. Дивним чином в авангарді нових процесів стали країни, мало зачеплені ідеями Відродження – Північні Нідерланди, Англія, Швеція, частково – німецькі князівства. Найпарадоксальніша ситуація склалася в Італії, класичній країні Відродження. Дрібні італійські князівства на чолі з Папською державою пішли консервативним шляхом зміцнення феодальних відносин. Це спричинило кризу ідей Відродження після 1527 року, скорочення капіталістичних виробництв, обвал авторитету римських пап, контрреформації і посилення позицій інквізиції в усіх суспільних галузях, загальмувало процес об'єднання конгломерату дрібних італійських держав у

єдину державу на 450 років. Італія стане єдиною державою лише в середині XIX століття.

Посилив свої позиції європейський протестантизм — через занепад авторитету папської влади. В Німеччині зміцнило позиції лютеранство. В Англії виникло англіканство, де головою віровчення став світський володар — король Генріх VIII. Відтак Британія офіційно відмовилась надсилати у Рим гроші та не визнавала верховенства папи в державі. За папський рахунок свої позиції посилили навіть італійські князівства. Однак, західноєвропейська спільнота назавжди розкололася на два релігійні табори — католицизм і протестантизм.

У період 1490—1520 рр. живопис Італії переживає справжній розквіт і вищу фазу свого розвитку. Ще в повну силу працюють талановиті представники кватроченто — Сандро Ботічеллі, Перуджино, Джованні Белліні. Але підросла і активно захоплює провідні позиції в мистецтві нахабна нова генерація митців, що мало рахується з живими авторитетами нещодавнього мистецького минулого. Їх значно менше, ніж майстрів XV ст. (кватроченто), але їх обдарованість і майстерність — майже недосяжні. Їх перелік не перевищує і 10 осіб, але всі вони — велетенські таланти, титани Відродження, серед яких — Леонардо да Вінчі, Джорджоне, Тиціан, Рафаель Санті, Мікеланджело Буанаротті. Пізні Відродження в Венеції додасть ще постаті Паоло Веронезе та Тінторетто. Вже за життя цих майстрів їх твори стануть взірцями, а картини Леонардо да Вінчі, Мікеланджело, фрески Рафаеля, картини Джорджоне, портрети Тиціана і Тінторетто стануть школою для поколінь художників як у самій Італії, так і далеко за її межами, якому б століттю чи мистецькому напрямку вони б не належали.

3. Архітектура і образотворче мистецтво України означеного періоду ґрунтувалися переважно на традиціях архітектури Візантії та Київської Русі. Хоча вітчизняні майстри дедалі більше використовували естетичні й технічні ідеї Західної Європи, зокрема романського, готичного та ренесансного стилів, але зазвичай вони свідомо їх переосмислювали і творили самобутнє національне мистецтво.

Через набіги татар і турок, міжусобні війни та дедалі часті козацькі та селянські повстання князі й магнати вдавалися до енергійних заходів щодо укріплення міст і маєтків. З урахуванням появи вогнепальної зброї перебудовувалися старі й зводилися нові кам'яні замки з вежами та бійницями. Це замки в Хотині, Острозі, Львові, Луцьку, Кам'янець-Подільському, Бережанах та інших містах. Взірцем замкового зодчества різних епох є Хотинський замок, зведений у XII ст. і докорінно перебудований у XV ст. Архітектура замку відзначається монолітністю його

стін і веж, об'єднаних декоративним орнаментом у вигляді узору української вишиванки (червона цегла на фоні білокам'яних стін). На одній споруді можна простежити традиції і оборонної архітектури, готичного різьблення, мотиви українського й молдавського народного мистецтва.

Відбиток сурового часу притаманний також більшості житлових, господарських, монастирських і храмових споруд, які були пристосовані до тривалої оборони. Так, побудовані з каменю чи дерева церкви нагадували фортеці, вони мали товсті стіни, вузькі віконця, міцні двері, а їхні дзвіниці нерідко виконували функцію сторожових веж. Яскравими прикладами таких споруд є кам'яні церкви Києво-Печерської лаври, Різдва Богородиці у Рогатині, Богоявлення в Острозі та ін. Крім традиційних хрестово-купольних, з'являються нові типи храмів. Так, у церкві Різдва Богородиці у Рогатині опорні стовпи використані не для встановлення купола, як раніше, а для перекриття будівлі церкви готичними склепіннями. Над бабинцем встановлена оборонна вежа.

Литовська-польська доба в історії України хронологічно збігалася з європейським Ренесансом, культурі й, зокрема, архітектурі якого притаманне широке використання античних традицій і естетичних цінностей. Відтак з другої половини XVI ст. і в українській архітектурі відбувалося поступове витіснення візантійського і готичного стилів ренесансним. Природно, що цей процес розпочався і набув найбільшого поширення у Львові, міська громада якого мала на той час розвинуті економічні й культурні зв'язки з багатьма країнами Західної Європи, зокрема Італією, запрошувала звідти провідних архітекторів. У ренесансному стилі був збудований чудовий архітектурний ансамбль Львівського братства, до якого входили Успенська церква (архітектори П. Римлянин, А. Прихильний, В. Купинос), каплиця Трьох святих (архітектор П. Красовський), вежа Корнякта (архітектор П. Барбоні за участю П. Римлянина). У стилі пізнього ренесансу на ринковій площі Львова було збудовано й ряд цивільних споруд, серед яких такий архітектурний шедевр, як будинок «Чорна кам'яниця» архітектора П. Красовського. Фасад будівлі оздоблений «діамантовими» квадратами, портали й вікна обрамлені соковитою орнаментальною різьбою. На кутах карниза над порталом першого поверху розміщені сюжетні скульптури Георгія Змієборця і святих покровителів родини. Не менш виразним був і палац грецького купця К. Корнякта, збудований за проектом італійського архітектора П. Барбоні.

У перші десятиліття XVI ст. Галичини дісталася нова архітектурно-художня течія із Західної Європи – бароко, виразними ознаками якого були пишність і складність архітектурних форм, напруженість і виразність контурів будівель. У цьому стилі у Львові були збудовані каплиця Боїмів і Кампанів, Бернардинський костел, П'ятницька церква. Деякі ознаки бароко

з'явилися в Успенській церкві Києво-Печерської лаври після її реставрації італійськими майстрами.

У нерозривному зв'язку з архітектурою розвивалося образотворче мистецтво, основними видами якого, як і в часи Київської Русі, залишалися настінний живопис та іконопис. Головною для фресок XIV-XVI ст. була релігійна тематика, але в XVI ст. у розписі переважають народні і світські мотиви. До кращих зразків тогочасного фрескового малярства належить розпис церкви Спаса на Берестові в Києві, виконаний на замовлення київського митрополита Петра Могили афонськими (грецькими) майстрами. Найбільш цікавою є композиція, що відтворює Христа, Богоматір, Іоанна Предтечу, князя Володимира та уклінного Петра Могили. У зображенні митрополита відчувається прагнення художника передати багатий духовний світ відомого церковного діяча.

Традиційний український іконопис польсько-литовської доби спирався на візантійську школу, але поступово він збагачувався місцевими рисами та впливами інших держав. За свідченням секретаря антіохійського патріарха П. Алеппського, який відвідав Україну в середині XVII ст., усі церкви Придніпров'я мали чудові й величезні іконостаси, які вражали «життєвістю облич», тобто реалістичністю зображення. При цьому П. Алеппський не зміг утриматися, щоб не переказати зміст деяких ікон. Зокрема, він відзначив, що на зображенні трапези Авраама і ангелів («Трійця») намальовано блюдо зі смаженим поросям, а на іконі св. Софії - «перси в тюрбанах, з луками та стрілами, а також франки у своїх шляпах і костюмах, з рушницями і гарматами».

Під впливом західноєвропейського мистецтва у XVI ст. формується західноукраїнська школа портрета. Широковідомими є портрети князя К. Острозького, купця К. Корнякта, засновниці православних монастирів на Лівобережжі Раїни Вишневецької та ін. Одним із найбільш яскравих зразків глибокого осягання природи в мистецтві є портрет Яна Гербурта. Він вражає своєю життєвою достовірністю і водночас виразністю зображення уклінної фігури, що склала руки у молитві.

Авторів більшості творів образотворчого мистецтва, особливо ікон, установити важко, оскільки в часи Середньовіччя не прийнято було їх афішувати. Часто відомості про автора обмежувалися його ім'ям і назвою населеного пункту: Федір зі Львова, Федуско із Самбора, Олексій зі Смільника тощо. Однак з поширенням в українському суспільстві гуманістичних ідеалів європейського Відродження анонімність поступово зникає. Відомими майстрами іконопису стають Іван Маляр, Федір Сенькович, Микола Петрахович-Мороховський та ін. Останній з названих майстрів був не тільки відомим майстром іконопису, що брав участь у створенні іконостасу Успенського собору у Львові, але й одним із засновників

українського портретного живопису. Вважається, що саме М. Петрахович-Мороховський був автором досить реалістичного портрета дочки старости львівського братства Варвари Лангиш.

З часом почало відроджуватися ювелірне мистецтво. Староруська техніка виготовлення прикрас практично занепала, але заможна частина населення намагалася відродити ювелірну справу. Відроджене ювелірне мистецтво розвивалося під впливом німецьких і греко-турецьких традицій. Це було пов'язано з тим, що магнати і шляхта захоплювалися в першу чергу зброєю та кінськими уборами, виконаними у східному стилі - уздечки, сідла, оправы для щабель, сагайдаки тощо. Через відсутність золота і срібла частіше почали використовувати бронзу, мідь, олово. Художньою майстерністю відзначалися різноманітні вироби - гармати, дзвони, ліхтарі, чаші, світильники, посуд .

Українські майстри намагалися поєднати традиції давньоруського ювелірного мистецтва з новими і створювали оригінальні вироби, які мали попит далеко за межами польсько-литовської держави. Проте у подальшому цей процес загальмувався, оскільки в Польщі дозволялося бути майстрами золотих цехів тільки полякам і католикам.

Таким чином, культура південно-західних руських земель розвивалася на ґрунті традицій Київської Русі. Причому у вкрай складних умовах польського поневолення та покатоличення кращі представники тогочасної духовної культури змогли не тільки захистити свій дух, моральні та естетичні цінності від повного нищення і зневажання, а й збагатити їх новими надбаннями народного та європейського звучання, що привело у підсумку до виникнення самобутньої української культури.

4. У XIV-XV ст. освіта зберігала форми, дух і традиції часів Київської Русі. Центрами освіти залишилися єпархії, монастирі, при яких існували початкові школи. Підручниками в таких школах були церковні книги, учителями -духовенство. Початкову освіту в цей час отримували майже всі верстви населення. Вивчали азбуку, склади, читання. Молитов навчали за Святим письмом, прищеплювали релігійну свідомість, уміння читати богослужбові книжки. Був також буквар, згодом Часослов і Псалтир. Навчалися церковного співу та письма. Спочатку опановували каліграфічне письмо, пізніше «скоропис». Останній сприяв українізації старослов'янської мови, яка згодом розподілилася на церковну та українську мови. Останньою писали світські літературні твори.

Загалом українське населення XIV-XVI ст. було здебільшого освіченим, оскільки початкові заклади існували не тільки в містах, а й у великих селах, де грамоти навчалася як чоловіче, так і жіноче населення. Син антиохійського патріарха П. Алеппський, відвідавши Україну в 1654 р. разом з батьком,

відзначив, що в українських селах навчаються всі діти, навіть сироти, а письменних людей багато не тільки серед чоловіків, але й серед жінок.

Однак упродовж тривалого часу українці були позбавлені можливості отримати у себе на батьківщині вищу освіту, унаслідок чого чимало охочих до науки українських юнаків навчалися у Польщі та інших європейських країнах. Так, у Краківському університеті у XV – XVI ст. здобули освіту 800 українських студентів. Серед них Юрій Дрогобич (Котермак), який на честь рідного міста на Галичині взяв псевдонім Дрогобич. Спочатку Ю. Дрогобич вчився в Польщі, у Краківському, а потім Болонському університеті в Італії, найстарішому в Європі. Після закінчення університету він здобув науковий ступінь доктора мистецтв та медицини і став викладати в ньому астрономію. Найвідомішою науковою працею його стала «Прогностична оцінка поточного 1483 року», в якій Дрогобич, зокрема, з точністю до години передбачив місячне затемнення, визначив географічну довготу багатьох міст, зробив астрологічні прогнози щодо політичного розвитку і епідеміологічної ситуації в Європі. Широке визнання в наукових європейських колах здобув і Павло Процелер (Русин). Закінчивши Краківський університет, він очолив у ньому кафедру римської літератури, читав студентам лекції про творчість Овідія, Вергілія, Цицерона, здійснив низку перекладів, написав ряд поезій на сюжети із стародавньої римської історії.

Історія вітчизняної вищої освіти була започаткована відкриттям у 1580 р. у місті Острог на Волині греко-слов'янсько-латинської академії. Засновником Острозької академії був відомий магнат і меценат кн. Костянтин Острозький, першим ректором ~ відомий письменник Герасим Смотрицький. Подібно до середньовічних західноєвропейських університетів, у даному навчальному закладі викладався курс «семи вільних мистецтв»: граматики, риторика, діалектика (тривіум), арифметика, геометрія, астрономія, музика (квадривіум). Академія відіграла велику роль у поширенні знань, підготовці кадрів, захисті православної віри. За час існування навчального закладу його закінчили близько 500 осіб, серед яких такі відомі в майбутньому церковні діячі й письменники, як Мелетій Смотрицький, Ісайя Копинський, гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний та ін. На жаль, Острозька академія проіснувала недовго. Після смерті К. Острозького його послідовники прийняли католицизм і не виявили зацікавленості у продовженні діяльності навчального закладу, що вів боротьбу проти католицької експансії. У 1624 р. в Острозі осіли ченці-єзуїти, які відкрили там свій колегіум. Острозька академія припинила існування. Відновила ж свою роботу Острозька академія лише в наш час, ставши одним із провідних вищих навчальних закладів незалежної України.

Наступний етап становлення вищої освіти в Україні пов'язаний з діяльністю Петра Могили, архімандрита Києво-Печерської лаври, а згодом

митрополита Київського. Спочатку він заснував при лаврі школу, що давала середню освіту. Через рік, у 1632 р., П. Могила об'єднав її зі школою Київського братства і створив Київську колегію, яка пізніше стала називатися Києво-Могилянською колегією, а неофіційно - академією.

Колегія поділялася на сім класів, в яких викладалися старослов'янська, грецька, польська, французька, старосврейська, латинська мови. Латиною також викладалися усі дисципліни: література, риторика, історія, географія, математика, астрономія, медицина, філософія, юридичні науки, богослов'я. Учні колегії були добре обізнані з творами відомих учених світу: Сенеки, Горація, Цицерона та ін., які вони могли прочитати у бібліотеці. Києво-Могилянська колегія (академія) була найпрестижнішим навчальним закладом у всьому православному світі. Високий рівень навчання забезпечували насамперед досвідчені викладачі, яких особисто підбирав П. Могила.

Більшість вихованців колегії (академії) стали високоосвіченими особистостями. Серед них видатні учені, державні й церковні діячі Стефан Яворський, Феофан Прокопович, філософ і письменник Григорій Сковорода, історик Михайло Бантиш-Каменський, композитори Максим Березовський і Артемій Ведель, козацькі літописці Григорій Граб'янка і Самійло Величко, майже всі українські гетьмани, зокрема І. Виговський, П. Тетеря, П. Дорошенко, І. Самойлович, І. Мазепа, Іван Скоропадський, П. Орлик, Данило Апостол та ін. Чимало вихованців навчального закладу працювали в різних європейських університетах.

Розвитку освіти й наукових знань сприяло поширення друкарської справи, яку наприкінці XV ст. в Україні започаткував Степан Дропан. Однак за відсутності коштів його друкарні занепадають. Поновив цю справу Іван Федоров. Не отримавши підтримки у Москві, він знайшов притулок в Україні, спочатку у львівському братстві, потім в Острозі, в маєтку кн. К.Острозького. У 1574 р. у Львові І. Федоров надрукував книгу «Апостол». У острозькій друкарні він надрукував Біблію, «Читанку», «Буквар», «Новий Заповіт з Псалтирем», «Хронологію».

Духовне життя українського суспільства було нерозривно зв'язано з православною церквою, православною християнською вірою. Тому наступ католицької та греко-католицької церкви призвів до посилення ідеологічної боротьби в суспільстві, що, у свою чергу, зумовило розвиток полемічної літератури. Видатними письменниками-полемістами були Герасим Смотрицький, Мелетій Смотрицький, Захарія Копистенський, Іван Вишенський.

Перу ректора Острозької академії Г. Смотрицького належать книги «Ключ Царства Небесного» та «Календар римський новий». Рішення Папи Римського про виправлення Юліанського календаря дало автору книг привід для різнобічної критики ієрархів католицької церкви та дій ордену єзуїтів,

яких він звинуватив у відході від традицій християнських апостолів, зокрема «кнелочаря небесного царства» апостола Петра.

Схожі ідеї відстоював син Г. Смотрицького – Мелетій. У своєму речетативному творі «Тренос» («Плач») М.Смотрицький прославляє вірного захисника православ'я князя Костянтина Острозького, засуджує українських магнатів, які, за його словами, відrekliся від рідної матері – православної церкви – і пішли за мачухою – католицькою. Католицьких священників він називає «італійськими бандитами». Польський король наказав знищити весь наклад книги, а автора стратити, через що той мусив переховуватися по різних православних монастирях. М. Смотрицький був також автором «Граматики», яка до початку ХІХ ст. була основним підручником церковнослов'янської мови.

З різкою критикою католицької церкви виступав Захарія Копистенський, основним твором якого є чотири томний трактат «Книга оборони». У ній автор робить спробу спростувати положення про першість Папи Римського, довести рівність прав усіх єпископів православної та римської церков, обгрунтовує положення про єдність руської та грецької церкви. Критикуючи політичний і церковний устрій Речі Посполитої, автор водночас з великою любов'ю пише про свій «славний і благословенний народ россов» та запорізьких козаків, які є його нащадками. Судження автора спираються на численні документальні джерела й підтверджені, висловлені в яскравій афористичній формі.

Вершиною української публіцистики ХVІ – початку ХVІІ ст. вважають творчість Івана Вишенського. Проживши більшу частину свого життя ченцем на священній горі Афон, він щиро вболівав за долю своєї Батьківщини, та своїх земляків, що гнобилися польськими панамі і католицькою церквою. Тут він написав чимало публіцистичних творів, 17 з яких на сьогодні нам відомі. Серед них: «Писаніє до всех обще в Лядской земли живущих», «Ізвещеніє краткое о латинських прелестях», «Посланіє к старице Домінікії», «Зачіпка мудрого латинника з глупим русином», «Позорище мисленое» тощо. У цих полемічних творах І. Вишенський виступає проти ієрархів католицької церкви, чиїми душами, на думку письменника, диявол володіє, він викриває священників, що перейшли в уніатство, називаючи їх лжепастирями і зрадниками. Натомість він висловлює свою величезну повагу і співчуття до «хлопів», «простаків христових», «алчущих правди», «поруганих, посмеяних», «битих», «лепших и цнотливых», бо саме вони тримаються батьківської віри Христа.

Поширюється світська література: перекази, вірші, драматичні твори. Прикладом поетичної творчості початку ХVІІ ст. є «Вірш на жалосний погреб гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного», автором якого є ректор Київської братської школи Касіян Сакович. У цьому творі гетьман

змальований як великий син української землі, видатний полководець, державний і культурний діяч, слава про якого буде жити, «поки Дніпро з Дністром многогірні плинути будуть». Серед заможної української шляхти набувають популярності перекладні європейські романи про Олександра Македонського, Тристана та Ізольду, «сімох мудреців» тощо.

Збереглися і традиції літописання. До значних літописів цієї доби належать «Короткий Київський літопис» (XIV-XVI ст.), який висвітлює період від IX до XVI ст., розповідає про деякі важливі події з історії Київської Русі, боротьбу проти татар, діяльність української православної шляхти тощо. У «Літопису великих князів литовських» розкриваються історичні події, пов'язані з боротьбою за князівський престол між литовськими князями з династії Гедеміновичів Ягайлом, Кейстутом і Вітовтом, захопленням ними руських земель, у Густинському літопису, що був створений на початку XVII ст. у Густинському монастирі на Чернігівщині, йдеться про виникнення козацтва, колонізацію та покатоличення українського населення. Берестейську унію тощо.

У XVI ст. спочатку в єзуїтських колегіумах, згодом у православних школах з'являються театри, у виставах яких брали участь до 300 учнів. Шкільні драми мали біблейські сюжети, наприклад «Розмишляніє о муці Христа Спасителя нашого». Однак, між актами релігійної драми обов'язково ставилися комедійні сценки – інтермедії. На початку XVII ст. у шкільних театрах ставляться сатиричні п'єси, у яких висміювалися людські пороки.

Лекція 4. Соціально-культурний динамізм нового часу. Культура в умовах Реформації та Просвітництва

План

1. Реформація і Контрреформація та їх слід у європейській культурі.
2. Раціоналістична картина світу і людини у Просвітництві. Її вплив на художню творчість.
3. Українське козацтво: "Vita maxima et heroica".
4. Стиль архітектурних ансамблів в Україні. Барокові тенденції в образотворчому мистецтві.

Мета: проаналізувати вплив європейської Реформації, епохи Просвітництва та культури бароко на українську культуру 17-18 ст.

Завдання:

- проаналізувати вплив Реформації на європейську культуру 16-17 ст.;
- надати характеристику культурі бароко та епохи Просвітництва у Європі 17-18 ст.;
- охарактеризувати вплив загальноєвропейських культурних явищ на українську культуру 17-18 ст..
- визначити найважливіші особливості культури українського козацтва.

Терміни: Реформація, Контрреформація, бароко, епоха Просвітництва, козацьке (мазепинське) бароко.

Література:

1. Богуцький Ю.П., Андрущенко В.П., Безвершук Ж.О., Новохатько Л.М. Українська культура в європейському контексті / за ред. Ю.П. Богуцького. – К., 2007. – 679 с.
2. Історія світової культури / Підзаг. ред. М.В. Дедкова. – Запоріжжя, 2009. – 376 с.
3. Історія світової та української культури: підручник / В. Греченко, І. Чорний, В. Кушнерук та ін. – К.: Літера, 2005. – 463 с.
4. Українська та зарубіжна культура: навчальний посібник / за наук. ред. Л. Є. Дещинського. – Львів: Бескид Біт, 2005. – 304 с.
5. Українська та зарубіжна культура: підручник. / за ред. В. О. Лозового. – 2-ге вид. – Х.: Одісей, 2008. – 376 с.

1. Початок пізнього Відродження в Італії у часі збігся з початком доби Реформації, яка об'єднує культурний розвиток країн північної Європи – Німеччини, Нідерландів, Швеції, Франції, Англії і частково Іспанії. Ідейна боротьба в цих країнах в XVI-XVII ст. виступає під прапором кардинальної церковної реформи.

Реформація – це соціальний рух за реформи католицької церкви (від лат. reformation – переобладнання), за створення дешевої церкви без поборів і плати за обряди, за очищення християнського вчення від усяких невірних положень.

Існує думка, що Ренесанс і Реформація – це протилежні одне одному явища, більш того, Реформацію вважають реакцією на Відродження. У дійсності це були два паралельні духовні рухи, міцно пов'язані між собою на основі гуманістичного вчення і критики латинського тексту Біблії. Спільною для Відродження і Реформації була потреба подолання величезної прірви між теорією і практикою християнського життя того часу за допомогою попередньої духовної спадщини, але шляхи подолання цієї прірви були обрані різні.

Реформація виросла із середньовічних ересей і проявилась в ідеології таких релігійних віровчень, як лютеранство, цвінгліанство і кальвінізм. Після того, як прихильні до Лютера німецькі князі 1525 р. розправилися з селянським рухом Томаса Мюнцера, а на землях Швейцарської конфедерації цвінгліанський рух скоро мирним шляхом поступився новому вченню Жана Кальвіна, основними реформаційними течіями стали лютеранство і кальвінізм. Ці дві течії й склали основу третьої, після православ'я та католицизму, гілки християнства, відомої як протестантизм.

Реформаційний рух, з одного боку, відбивав уже існуючі в широких колах європейської громадськості умонастрої, а з іншого – відкривав шляхи формування цілком нової художньої культури.

Після перших поразок, які завдали владі Реформація і селянсько-плебейські повстання, феодальна реакція з 40-х років XVI ст. перейшла у наступ. Зокрема, католицька церква як ідеологічна основа феодалізму, реорганізувавшись, вела жорстоку боротьбу проти Реформації. Ця політика католицької церкви дістала назву Контрреформації, знайшла яскраве втілення в діяльності Ордену єзуїтів, у заходах папства із здійснення рішення Триденського „вселенського” собору (засідання якого розтяглися на 18 років – 1545-1563), що заборонив зміни в організації католицької церкви.

Враховуючи критику протестантів, католицизм почав звільнятися від своїх численних недоліків. Було проведено комплексну ревізію багатьох доктринних положень і сформульовано основні тези у відповідь протестантам. Було посилено внутрішню дисципліну, що дозволило підняти розхитаний авторитет католицьких священників. Активно засновувалися навчальні заклади, в яких порівняно високий рівень освіти надавався безкоштовно.

Державними опорами католицизму стали Іспанська імперія, міжнародна Католицька ліга і Польська держава, яка саме в цей час перетворюється на Річ Посполиту, а суспільно – аристократичні кола феодальної еліти, не

забуваючи про простих людей, практикували часті театральні вистави (сзуїтський шкільний театр) і вводили нові релігійні свята.

Реформація та Контрреформація переплавили здобутки ренесансної культури у форми, що відповідали запитам широких верств європейського суспільства, які внесли у ренесансну концепцію культуротворення суттєві, але невідворотні за тих умов зміни. Разом з тим, світорозуміння, прагнення, властиві епосі Відродження, забезпечили її якісну самотутність, повели світ від середньовічної культури до XVII століття.

2. В епоху, яка охоплює період від Англійської буржуазної революції (1640р.) до Великої французької революції (1789 р.) зароджується і формується таке соціально-культурне явище як Просвітництво. Цей процес щільно пов'язаний з кризою феодалізму та становленням капіталістичних відносин. Ідеологічні витоки цієї культури вбачають у гуманістичній думці Відродження. Бурхливі події політичного та соціального життя, наукові досягнення і відкриття ХУІІ ст., виникнення нових філософських систем, спричинили появу певної культурної течії – Просвітництва. Ця культура мала свої особливі риси. Боротьба французької аристократії і церкви стає більш жорстокою. Французькі просвітителі прагнуть до розширення кола однодумців за рахунок просвіти усіх верств суспільства. У всіх країнах Західної Європи усе більше значення набуває „третій стан” (перший – духовенство, другий – дворянство). Його інтереси вступають в різке протиріччя з існуючим світоглядом. Для цієї епохи характерне розширення „споживачів” культури за рахунок представників третього стану і за рахунок жінок-аристократок.

Просвітителі вірили в розум, рушійною силою історичного процесу вважали боротьбу розуму з повір'ями та фанатизмом. Вони були впевнені, що можливо побудувати Царство Розуму, засноване на свободі, рівності та братерстві людей. Просвітителі не визнавали авторитетів ані в релігії, ані в політиці, ані в мистецтві. З їх поглядів походила вимога суспільної рівності та особистої свободи для кожної людини – природне право. Таким чином, Просвітництво - це ідейна течія в країнах Західної Європи ХУІІІ ст. Головне завдання представники Просвітництва вбачали у тому, щоб через освіту показати людям небездоганність їх життя й морального обличчя і знайти шлях до створення ідеального суспільства й ідеальної особистості.

Просвітництво у Франції максимально гостро відобразило основну рису свого часу – необмежену віру у прогрес людського розуму, у його велетенські можливості для пізнання світу і перебудови людського суспільства.

Просвітителі багато уваги приділяли класифікації та структуризації наукових знань, з'являються перші класифікації наук, видаються

енциклопедичні словники. Вершиною подібних видань була 34-х томна „Енциклопедія наук, мистецтв і ремесел”, що виходила з 1751 до 1776 року. Це видання ставило за мету систематизацію і популяризацію наукових надбань. У ньому плідно працювали науковці, письменники, інженери, лікарі, люди різних філософських і політичних переконань. „Енциклопедія” була домінуючим науково-філософським виданням XVIII ст., мала вплив на формування нового покоління представників європейської науки і культури. Часто діячів європейського Просвітництва називають енциклопедистами.

Найбільш відомі представники французького Просвітництва є Шарль Луї Монтеск'є (1689-1755), Франсуа Марі Аруе (1694-1778) відомий під псевдонімом Вольтер, Дені Дідро (1713-1784), Жан-Жак Руссо (1712-1778).

Німецьке Просвітництво мало специфічний характер, на якому позначилась політична роздробленість Німеччини, економічна відсталість, що призвели до аморфності „третього стану”. Тим не менш, суспільне піднесення характерне для II половини XVIII ст., було відчутно і в Німеччині. У цей час формується нова німецька філософія.

До найбільш відомих представників німецького Просвітництва можна віднести Йоганна Іоахіма Вінкельмана (1717-1768), Готгольда Ефаїма Лессінга (1729-1781), Йоганна Готфріда Гердера (1744-1803) та інших.

Загальним переконанням епохи Просвітництва було те, що усі природні й соціальні явища підпорядковуються законам науки. Для культури цього періоду характерна така риса, як наукоцентризм – поняття закону, який не має виключень ні для людини, ні для бога, ні для природи, ні для мистецтва. Знання і наука ототожнюються, оголошується безжалісна війна невігластву, наука й техніка майже обожнюються.

Таким чином, культура XVIII ст. була важливим етапом в історії світової культури. У цей період в Європі швидко змінюється спосіб світосприйняття, визначаються нові культурні цінності, людина отримала більше свободи для творчої діяльності. XVIII ст. започаткувало нові форми культури та втягувало в культурний процес нові країни.

3. Після завершення Визвольної війни Україна потрапила у скрутне соціально-економічне і політичне становище. Пошматована на окремі частини, вона зазнала значних матеріальних і людських втрат. З іншого боку, ці події сприяли підвищенню національної свідомості та консолідації, що дає можливість спостерігати певне культурне піднесення. Формується вагома козацька складова в українській культурі. Війни, які тривали протягом шести-десяти років призвели до практично повного зникнення старої української еліти, а нова формувалася поступово і досить складно в умовах

відсутності єдиної національної держави. Лівобережжя та Слобожанщина перебували у складі Російської держави, Правобережжя належало Речі Посполитій, частка земель знаходилася під протекторатом Туреччини. Проте дух козацький, волелюбність українців залишились нездоланими. Друга половина XVII ст. характеризувалась невпинною боротьбою проти соціального та національного поневолення поляками і турками, а також постійним наступом російського царизму. Незважаючи на такі історичні катаклізми, культурне життя не завмирало, як не вмирав і народ. Поступово дедалі яскравіше проявлялось національне самоусвідомлення та визрівання самобутніх етнічних рис у галузі художнього життя, побуту та звичаїв.

Запорозьке козацтво, економічний, політичний, культурний вплив якого на всю історію України XVI – XVIII ст. важко переоцінити, мало своєрідну, досить високу і розвинуту культуру. Культура ця виникла на основі глибоких традицій українського народу, усього східнослов'янського населення Київської Русі. Великий вплив на неї мали і культури сусідніх народів: спершу татарської, потім литовської, польської, російської. У вмінні поєднати на підставі власної традиції впливи сусідніх культур і полягає своєрідність та живучість культурних надбань українського козацтва, які в свою чергу впливали на культуру сусідів.

Головним заняттям козаків була військова справа. Билися вони завзято, в полон не здавалися, смерті не боялись, а свободу вони цінили понад усе. Війна приносила козакам значну здобич. За традицією кожний козак повинен був покласти все, крім зброї, в загальну купу.

«*Vita maxima et heroïka*» — так називає авантюрно-козацький життєвий стиль дослідник О. Кульчицький, протиставляючи йому "*Vita minima*" — стиль притасного існування, звуження сфери життєвих контактів, відступу в себе, що було теж характерне для частини українців

Важливо підкреслити правові відносини на Запорозжі, основу яких складали норми звичаєвого права. Вперше в історії України саме на Запорозькій Січі сформувалося поняття зради батьківщини, війська запорозького. Це був найтяжчий злочин. Покарання злочинців відбувалося публічно, у присутності всього військового товариства, а ганебний стовп завжди стояв на січовому майдані, нагадуючи, що чекає у випадку порушення традиції козацького співжиття.

Особливою рисою характеру запорозьких козаків була їх релігійність. В ідеалі християнська релігія, головними постулатами якої є любов до ближнього та милосердя, безперечно гуманізувала людину в ті жорстокі часи кривавих війн.

Школи Запорозької Січі продовжували традиції братських шкіл. Навчання в них обов'язково поєднувалося з вихованням. Знаменним було те, що навчання в усіх школах велося українською мовою.

Головною була січова школа, яка розташовувалась у самому серці Січі, поряд з Покровською церквою. Школи існували при всіх 44 церквах на Січі. Перша січова школа була збудована в 1659 р. на Чортомлицькій Січі. До школи приймали тільки хлопчиків з 9 років. Тут вчили читати, писати, вивчали старослов'янську та латинську мови, риторику, арифметику, геометрію, історію, географію. Особлива увага приділялась Закону Божому, церковному читанню.

Важливими рисами запорозької церкви була автономність і демократичність. Духовенство відіграло в житті Січі особливу роль – воно займалося проповідницькою діяльністю й освітою, а за необхідності бралось за зброю.

Парафією для запорожців був Межигірський монастир у Вишгороді під Києвом, який посилав на Січ священиків. Вони могли залишатися там на рік і повинні були приносити присягу на вірність кошу.

Музична культура Запорожжя визначалась рівнем розвитку інструментальної музики та співу в Україні в цілому. Кобзарі – запорожці – це не тільки носії народної пам'яті, це ще й музична культура. Високого рівня досягала військова музика, в якій особливе місце посідали духові та ударні інструменти: труби, сурми, литаври, барабани, бубни. Духовна музика мала велике значення у походах, а також під час різних урочистостей. Труби та сурми разом з ударними інструментами використовували як сигнали у походах і боях, а також при урочистих зустрічах послів, гостей.

Поширення на Запорожжі набув народний живопис. Довгий час він розвивався в межах іконопису. У часи виникнення запорозького козацтва в іконописі України вже існувала досить потужна народна течія. У XV – XVI ст. іконопис позначався об'ємністю форм, застосуванням яскравих барв і головне – зображенням на іконах людей – сучасників іконописців. Запорозькі майстри зображували на іконах не тільки козацьку старшину, гетьманів, але й рядових козаків. Широко розповсюдилась на Україні у другій пол. XVII – на початку XVIII ст. традиція виконання ікон у стилі “Запорозької Покрови”, коли на іконах поруч з козаками зображувались також військові клейноди запорожців. Офіційна церква активно виступала проти такого народного втручання в практику іконопису. Традиції народного іконопису на Запорожжі були настільки живучими, що навіть на початку XIX ст. на території Катеринославщини церковна влада карала висилкою священиків, які виставляли в свої церквах ікони і зображення людей та домашньої худоби.

Майже кожному козацьку та селянську хату в давнину прикрашали відомі “Мамаї” – народні картини із зображенням козака – бандуриста, які уособлювали любов народу до свого захисника – запорозького козацтва.

Таким чином, культура запорозького козацтва виникла і розвивалась як явище дуже специфічне та унікальне. Водночас вона була частиною культури

всього українського народу, мала великий вплив на формування самосвідомості українського народу.

4. Кінець XVI ст. - початок XVII ст. ознаменувався виникненням нового стилю художньої творчості – бароко, яке в перекладі з португальської означає „перлина неправильної форми”, а з Італійської – вибагливий, химерний. Термін бароко введено в ужиток швейцарським істориком і філософом Брукхартом наприкінці XIX ст., а теорія його була розроблена в XX ст.

Українська архітектура розвивалася на міцному ґрунті багатовікової вітчизняної культури і увібрала в себе кращі досягнення європейського мистецтва, в якому утвердився новий стильовий напрям - бароко.

Прикметою раннього українського бароко була складна композиція об'ємів архітектурних споруд. Це характерно для церкви Різдва Богородиці у Києво-Печерській лаврі, Троїцького храму у Чернігові та храму Воздвиженського монастиря у Полтаві.

Риси українського бароко проявились у цивільному будівництві. Це великий одноповерховий будинок чернігівського козацького полковника Я. Лизогуба у Чернігові та великий двоповерховий будинок Чернігівського колегіуму.

Слід відмітити великий внесок у розвиток культури і освіти в Україні І. С. Мазепи. Значну частину своїх особистих коштів він віддавав на розвиток культури і релігії. По всій Гетьманщині І. С. Мазепа побудував 12 церков, 2 було відреставровано. Інтенсивно розбудовувався Батурин, який з 1669 по 1708 р. був гетьманською резиденцією.

Наступали останні часи козацької України та її самостійності, і меценати українського мистецтва з числа старшинської знаті, усвідомлюючи, що їх часи минули безповоротно, поспішають у пишних пам'ятниках мистецтва з відтінком елегантності увіковічити свою добу, її велич і блиск.

Другий етап розвитку архітектури в стилі українського бароко характеризується посиленням експресії, мальовничості активного застосування розпису, ліпнина і кольору. Характерними для цього періоду були: брама Заборовського в огорожі Софіївського собору в Києві, церква Преображення в с. Великі Сорочинці на Полтавщині.

З другої половини XVIII ст. починається третій період українського бароко, в якому великий вплив справила творчість видатних майстрів європейських шкіл – у Західній Україні німця за походженням Меретина, в Східній – італійця Растреллі та українця Григоровича-Барського.

Твори Растреллі характеризуються елегантністю архітектурних форм, стриманістю декору (Андріївська церква у Києві, Михайлівська на Сумщині та Троїцький собор на Дніпропетровщині).

Український живопис ХУП-ХУІІІ ст. розвивався у межах трьох художніх стилів – бароко, рококо і класицизму. Характерним жанром другої половини ХУІІІ ст. був парсуний (портретний) живопис. Це парадні портрети, що написані в реалістичні манері, але для парсун цього періоду притаманна певна плоскість зображення, відсутність фону, застиглість поз. В основному це зображення козацької старшини, шляхти.

Стиль бароко вплинув на оформлення церковних іконостасів, які відрізнялися пишністю, вишуканістю. Вершиною станкового іконопису є „Богородчанський іконостас” Манявського гірського монастиря, роботи виконано Іовом Кондзелевичем.

Мистецтво бароко відбивало загальний рівень тогочасної культури з властивими їй оптимістичними тенденціями, характерними для періоду народного патріотичного піднесення.

Тема 5. Європейська культура кінця ХVІІІ - ХІХ ст.: духовні пошуки

План

1. Романтизм як світовідчуття і напрям у мистецтві.
2. Історичний погляд на особу і художній метод реалізму.
3. Українська інтелігенція на авансені політичних і культурних змін.
4. Романтизм та реалізм в українському мистецтві ХІХ ст.

Мета: ознайомити студентів з основними досягненнями європейської культури кінця ХVІІІ - ХІХ ст., розкрити головні напрямки культурного розвитку: романтизм, реалізм, а також віддзеркалення їх в українському культурному просторі.

Завдання:

- пояснити, що називають європейською культурою кінця ХVІІІ - ХІХ ст.;
- з'ясувати, які характерні риси має романтизм, навести приклади його основних представників;
- в'яснити, як впливає художній метод реалізму на формування особистості;
- показати реакцію української інтелігенції на європейські культурні процеси;
- навести приклади українського романтизму та реалізму в мистецтві кінця ХVІІІ - ХІХ ст.

Терміни: романтизм; реалізм; українська інтелігенція; прояви романтизму та реалізму в українській культурі.

Література:

1. Історія світової культури / Під заг. ред. М.В. Дєдкова. – Запоріжжя, 2009. – 376 с.
2. Історія світової та української культури / В.А. Греченко, І.В. Чорний, В.А. Кушнерук, В.А. Режко. – К.: Літера ЛТД, 2002. – 464 с.
3. Кордон М.В. Українська та зарубіжна культура: Курс лекцій. – К.: ЦУЛ, 2003. – 508 с.
4. Нариси історії культури України / Під ред. М. Поповича - К.: «АртЕк», 1998. – 728 с.
5. Українська та зарубіжна культура: Навч. Посібник / М.М. Закович, І.А. Зязюн, О.М. Семашко та ін. – К.: Т –во «Знання», 2002. – 557 с.

1. Романтизм, його поява у літературі та мистецтві Німеччини, Франції, Великобританії. Автори романтизму утверджували культ почуттів і творчого екстазу, любові, містичний культ природи, релігійність переживань та ідеалізацію минулого, а також ідею розвитку єдності світу. Для світовідчуття характерні пантеїзм з його обожненням природи, історичний підхід до природи, культури та суспільного розвитку як історії людства, розуміння суспільства як органічної цілісності, відповідальність людини перед людством.

Буржуазні революції в Англії (1649 р.) та Франції (1789 р.) призвели до революційних змін у структурі суспільства. Разом з тим, суспільство втомилосся від занадто регламентованих правил класицизму. Негатив революції (страсти, голод, військові дії, політична нестабільність) призвели до бажання втекти від реальності, бо вплинути на неї не було можливості.

Романтизм змінює епоху Просвітництва і збігається з промисловою революцією, що відзначається появою парової машини, паротяга, пароплава, фотографії та фабрично-заводських околиць. Якщо Просвітництво характеризується культом розуму і засноване на його засадах цивілізації, то романтизм стверджує культ природи, почуттів і природного в людині. Саме в епоху романтизму оформлюються феномени туризму, альпінізму і пікніка, покликані відновити єдність людини і природи. Затребуваним виявляється образ "благородного дикун", озброєного "народною мудрістю" і не зіпсованого цивілізацією.

Улюбленим героєм романтиків був одинак, людина пристрасна і недосконала, яка діє в надзвичайних обставинах, змінює себе та життя навколо, і навіть свою загибель перетворює на перемогу незламного духу. Вірці для наслідування послідовники романтизму шукали вже не в античності, а в Середньовіччі, захоплювалися народними звичаями та іншими проявами "національного духу". Найвиразніший зразок творчості романтизму - герой Данієля Дефо у романі "Робінзон Крузо". Відповідно, й гасло романтизму – "надзвичайний герой у незвичайних обставинах".

Романтикам ближче були культурні, а не політичні ідеї, тому національну спільність вони бачили розпливчато, обмежуючись швидше благими деклараціями, ніж дослідженнями.

2. Панування реалізму слідувало за добою романтизму і передувало символізму. Реалізм (від лат. *realis* – "суттєвий", "дійсний") – напрям у культурі, який ставив за мету правдиве відтворення дійсності в її типових рисах. Термін "реалізм" вперше вжив французький літературний критик Ж. Шанфлері в 50-х рр. XIX ст. для позначення мистецтва, що протистоїть романтизму. Основною для реалізму стає проблема взаємин людини і середовища, оцінюється вплив соціально-історичних обставин на формування духовного світу особистості. На перше місце в літературі висувається пізнавально-аналітичне начало, а типізація дійсності утверджується як універсальний спосіб художнього узагальнення.

У другій половині XIX ст. реалізм остаточно самовизначився. На перший план було висунуто настанову "достовірності" відображення дійсності, суть якої полягала у збереженні дійсних пропорцій та масштабів у змалюванні повсякденності, персонажів та обставин. Чітку формулу цієї естетичної настанови реалізму дав російський критик М. Чернишевський: "Зображення життя у формах самого життя". Важливо також пам'ятати, що реалізм є породженням епохи, позначеної домінуванням науки в царині духовно-практичної діяльності та її великим впливом на літературу.

За аналогією з романтизмом, можна визначити таке гасло реалізму – "зображення типових подій і характерів у типових обставинах". При цьому характер і вчинки героя пояснювалися його соціальним походженням та становищем, умовами повсякденного життя.

Аналітичність стає однією з визначальних рис реалістичної творчості. Про її аналітичний дух і пафос чи не першим висловився О. де Бальзак: "Перш ніж писати твір, письменник має проаналізувати всі характери, перейнятися всіма звичаями, обійти всю землю, відчуті всі пристрасті, бо всі пристрасті, країни, звичаї, характери, природні явища і явища моральні – усе має пройти через його аналіз". Найбільшою мірою цим завданням відповідала соціально-психологічна проза.

Маніфестом реалізму у літературі вважають "Людську комедію" О. де Бальзака. Саме він став засновником нового напрямку у французькій літературі та найбільш яскравим його представником — поруч з П. Меріме, Стендалем та Г. Флобером. В англійській літературі першим реалістичним романом вважають "Посмертні записки Піквікського клубу" Ч. Діккенса. Окрім нього ще В. Теккерей та Ш. Бронте. У російській літературі до реалізму відносять І. Гончарова, Ф. Достоєвського та Л. Толстого.

3. Наприкінці XVIII ст. українські землі опинилися в новій геополітичній ситуації. Після трьох поділів Речі Посполитої, вона припинила своє існування. Українські землі, що входили до її складу, поділили поміж собою Російська та Австрійська імперії. Культурний розвиток розірваної навпіл нації мав особливості в кожному з регіонів. Разом з тим, історичні обставини знову сприяли засвоєнню та інтеграції здобутків європейської культури.

Період кінця XVIII–XIX ст. в українській культурі пов'язаний з українським національно-культурним відродженням. Національно-культурне відродження як поняття окреслює процес набуття етносом таких якісних рис, які дозволяють йому усвідомити себе нацією. Воно було характерним для тих етнічних спільнот, які в попередні часи втратили власну державність і самостійне національне життя взагалі. До числа таких спільнот відносилися і українці. Соціальним підґрунтям для українського національно-культурного відродження було українське село, яке зберігало головну його цінність – українську мову.

Особливості розвитку української культури в XIX столітті. Реформа системи освіти 1803-1804 рр. Становлення земської освіти. Науково-технічні досягнення. Розвиток історичної науки. Репресивні заходи царського уряду проти української мови. Циркуляр П. Валуєва, "Емський указ", циркуляр 1881 р. Переслідування за "сепаратизм", "мазепинство", "українофільство".

Переломним етапом у зміні соціальної природи української інтелігенції стало XIX ст. Головні риси її розвитку:

- 1) інтенсивне кількісне зростання,
- 2) її демократизація, зміна джерел її формування,
- 3) значне збільшення її впливу на суспільно-політичне життя суспільства,
- 4) її остаточне оформлення в окрему специфічну соціальну верству.

Саме з цього часу вона стає провідною політичною силою нації, активним чинником державотворчих процесів.

Водночас виявляється й інша закономірність – інтелігенція, яка завжди продукує ідеї, що сприяють суспільному поступу, не завжди виступає силою, що має державну, офіційну підтримку влади. Навіть невеликий ретроспективний погляд на історію різних держав засвідчує, що всі деспоти безвідносно до часу, в якому їм довелося жити, а також їх політичних уподобань, соціального походження чи расової належності, завжди вбачали в інтелігенції свого найбільш запеклого ворога, якого намагалися залякати, підкупити або перевиховати, а найпевніше – фізично знищити.

У першій половині XIX ст. романтизм просякнув усі сфери інтелектуальної діяльності людини. Загалом можна виокремити основні риси, які були притаманні романтизмові як культурно-історичній епосі:

- ідеалізація минулого як періоду гармонії та стабільності у суспільстві;

- увага до індивідуального, суб'єктом історії виступає колектив – народ, нація, або, соціальна верства – наприклад, козацтво;
- ідеалізація видатних героїв, які є представниками нації, висловлюють її прагнення;
- художньо-емоційні методи пізнання, ірраціональний підхід, інтуїція;
- відмова від універсалізму історичного процесу, основним полем дослідження для істориків-романтиків стає національна історія.

Таке утвердження цінностей героїчного минулого об'єктивно означало утвердження права України на національне відродження, пробуджувало почуття національної самосвідомості, ставило його на рівень найбільшої етичної цінності, сприяло усвідомленню необхідності національної окремішності як невідчуваного права народу.

4. Становлення нової української літератури. Український романтизм виникає внаслідок суспільно-політичної кризи в Україні кінця XVIII – початку XIX ст. і базується на власних засадах, виріс на дещо іншому соціальному ґрунті, ніж західноєвропейський, бо живився традиціями української дійсності.

На противагу раціоналістському принципіві абсолютистської монархії як породженню нівелюючого розуму, що придушує природне право народів на розвиток свого "духу", в українській думці до ідеалу підносяться "вольності козацького народу" як втілення свободи й демократичних форм національного життя. У боротьбі пригнобленої нації за право національного розвитку проти денационалізаторських тенденцій панівної нації ідеалізація старовини, національна романтика є тим історичним аргументом, що має довести право цієї нації на самостійне існування в нових історичних обставинах. Саме за цих умов романтичний тип художньої творчості дістає сприятливі можливості для свого розвитку та відіграє велику роль у формуванні національної свідомості.

Романтичний світогляд виразно проявляється у надзвичайно великій увазі мислителів-романтиків до людини, її внутрішнього духовно-душевного світу, її суб'єктивності, в ідеї захисту унікально-окремішного буття (людини, нації, національно-культурних феноменів тощо). У центрі уваги проблема індивідуальної свободи як право людини, народу на самовизначення і яка є засадою культурного, політичного, правового розквіту нації.

З ідеї єдності людини, народу, природи і світу романтики виводять ідею природно-правових засад людського буття, ідею невідчужуваності природних прав людини. Український романтизм захищає такі природні права людини як: право на життя, на самовизначення, на гідність, на честь, повагу до себе, на мову батьків, знання, освіту, віру, працю, приватну власність, політичний вибір тощо. Ці ідеї звучать в "Історії Русів", у творах М. Гоголя, кирило-мефодіївців, Т. Шевченка, О. Потебні, П. Куліша та ін. Особливо велика увага звертається на

природне право людини на національно-культурний розвиток, збереження національної ідентичності.

Розвиток живопису. Основні мотиви у картинах Т. Шевченка. Вплив російських передвижників. Створення малювальних шкіл, Товариство південноросійських художників (Одеса, 1890 р.; М. Кузнецов, К. Трутовський, К. Костанді, К. Пимоненко, П. Нілус та ін.). Походження та українська тематика у творчості І. Рєпіна. Українські пейзажі А. Куїнджі, І. Айвазовського, С. Васильківського. О. Мурашко – від реалізму до імпресіонізму. Реалізм у творчості І. Труша, О. Новаківського, О. Кульчицької.

Українська монументальна скульптура: М. Микешин. Б. Едвардс, Л. Позен.

Розвиток професійного театру. І. Котляревський і полтавський театр. Внесок Г. Квітки-Основ'яненка у розвиток Харківського театру. М. Щепкін. Єлисаветградський "театр корифеїв": М. Кропивницький – реформатор українського театру; М. Старицький; І. Тобілевич; І. Карпенко-Карий; М. Заньковецька.

Розвиток музичної школи. С. Гулак-Артемовський та перша українська опера "Запорожець за Дунаєм". М. Лисенко - основоположник національної української класичної музики. Відкриття першого оперного театру в Україні (Одеса, 1810 р.).

Лекція 6. Проблеми гуманізму на зламі століть (кінець XIX – XX ст.)

План

1. Загальні тенденції, особливості та основні етапи розвитку світової культури XX ст.
2. Культура першої половини XX ст.: пошук нової точки опори:
  - а) культура доби національно-визвольних змагань;
  - б) українське мистецтво 20—30-х років: злет і трагедія;
  - в) поява та розвиток кіномистецтва.
3. Культура другої половини XX ст.

Мета: надати характеристику загальним тенденціям розвитку світової культури наприкінці XIX – XX ст. та встановити їх вплив на розвиток української культури.

Завдання:

- встановити, які тенденції були характерні для розвитку світової культури кінця XIX – XX ст.;
- виокремити основні риси української культури вказаного періоду;
- визначити особливості розвитку української культури у першій та другій половинах XX ст.

Терміни: світова та українська культура, псевдокультура, мистецтво, доба національно-визвольних змагань, ментальність, модерн, інтеграційні процеси, тоталітаризм, кубізм, експресіоналізм, сюрреалізм, абстракціонізм, боді-арт, ленд-арт, перформенс-арт, відео-арт, європеїзація, космополітизм, авангард, футуризм, багатомірна перспектива, кінематограф, театр.

Література:

1. Богуцький Ю.П., Андрущенко В.П., Безвершук Ж.О., Новохатко Л.М. Українська культура в європейському контексті / за ред. Ю.П. Богуцького. – К.: Знання, 2007. – 679 с.
2. Історія світової та української культури: Підручник для вищ. закл. світи / В.А. Греченко та ін. – К.: Літера ЛТД, 2005. – 464 с.
3. Українська та зарубіжна культура: Навч. посібник / Дещинський Л.Є., Денисов Я.Я., Скалецький М.П. та ін. – Львів: Бескид Біт, 2005. – 304 с.
4. Українська та зарубіжна культура: Навч.-метод. посібник. – К.: КНЕУ, 2003. – 367 с.
5. Шейко В. М., Тишевська Л. Г. Історія української культури / В.М. Шейко, Л.Г. Тишевська – К.: Кондор, 2006. – 258 с.

1. Враховуючи унікальність минулого століття, його своєрідність, можна зробити певні узагальнення з приводу того стану культури, в якому

опинилося людство наприкінці ХХ ст. На перший погляд здається, що расово-етнічна, лінгвістична, соціально-економічна розмаїтість народів земної кулі не давала підстав для вживання таких категорій, як «світова культура», або «світова цивілізація». Проте за зовнішнім проглядалася цілісна картина із загальним сюжетом і навіть провідною ідеєю. Саме в ХХ ст. заявили про себе інтеграційні процеси. На планеті майже не залишилось культур, які б існували в ізоляції. Чинники зовнішнього впливу на культуру набули загальнопланетарного змісту, що привело до появи універсальних процесів у духовному житті. Безумовно, універсалістські тенденції виявились в кожній національній культурі. Залежно від конкретних складових історичного досвіду народу, його ментальності, соціального устрою та економічного укладу, створювались в кожному конкретному випадку особливі культурні ситуації. Зокрема, в ХХ ст. виразно виявились дві тенденції. З одного боку, криза духовності, яка характеризувалася передусім відчуженням мас від культурних надбань нації зокрема та людства взагалі, витісненням духовних цінностей на периферію людської свідомості, пануванням стереотипів масової псевдокультури. З іншого боку, посилювався протилежний процес, пов'язаний із прагненням частини суспільства повернутися до лона культури, зробити своє буття одухотвореним.

У столітті кровопролитних світових та регіональних війн, ядерної загрози, національно-етнічних та релігійних конфліктів, політичного тоталітаризму, забруднення та нищення екології, зростаючої егоїзації, роботизації людських індивідів тощо - багато хто почав сприймати культуру як «землю обітовану», як панацею, єдину рятівну силу, спроможну розв'язати гордіїв вузол проблем сучасного людства. Індустріалізація культури, почала являти собою одну з закономірностей. Наслідки цього процесу були суперечливі в духовному відношенні. Розвинута техніка репродукування та тиражування робила мистецтво доступним для широкої аудиторії. З іншого боку, загальнодоступність творів мистецтва перетворила їх на предмет побуту, знецінюючи їх. Полегшеність та спрощеність сприйняття робили не потрібною внутрішню підготовку до спілкування з мистецтвом, що різко знизило його вплив на розвиток особистості. З технічними можливостями відтворення мистецьких творів була пов'язана й небезпека поширення «псевдокультури», морально та естетично шкідливої, різноманітного кітчю, розрахованого на невимогливого масового споживача. На жаль, для більшості країн світу, в тому числі й України, ця небезпека перетворилась в загрозову реальність. Протягом всього ХХ ст. відбувався поступовий занепад традиційних релігійних засад культури в масовій свідомості. Передусім це виявилось у концептуальних християнських моральних вимогах любові до Бога та любові до ближнього.

Однією з характерних рис культурного життя ХХ ст. стало виникнення та поширення модернізму. Він виник як своєрідна світоглядна та художньо-естетична реакція на поглиблення духовної кризи суспільства. При цьому, модернізм заперечував можливості попередньої культури протистояти руйнівним силам. Звідси різкий, а іноді й войовничий антитрадиціоналізм модернізму, що інколи набував бунтівних та екстравагантних форм виявлення. Філософсько-світоглядними підвалинами модернізму були ідеї ірраціоналістичного волюнтаризму німецьких філософів А. Шопенгауера (1788 - 1860) та Ф. Ніцше (1844 - 1900), інтуїтивізму французького мислителя А. Бергсона (1859 - 1941), психоаналізу австрійського філософа та лікаря-психіатра З.Фрейда (1856 - 1939) та швейцарського психолога К.Г.Юнга (1875 - 1961), екзистенціалізму французьких філософів та письменників Ж.П.Сартра (1905 - 1980), А.Камю (1913 - 1960) та німецького мислителя М.Хайдеггера (1889 - 1976). Важливе значення для світоглядних засад модернізму мала й феноменологія німецького філософа Е.Гуссерля (1859-1938). Творчість усіх цих мислителів становила «золотий фонд» новітньої філософії, а разом з нею й сучасної культури, їхні роздуми про трагедію та крах традиційного гуманізму, історичну безвихідь, в якій опинилося людство, складний та суперечливий характер спілкування людини з навколишнім світом, її відчуженість від нього примусили людство багато в чому переглянути свої погляди на світ і місце людини в цьому світі.

У художніх творах, естетичних трактатах та публіцистичних деклараціях модерністів найчастіше порушувалась проблема абсурдності світу, самотності та приреченості людини. Навіть ті твори модерністів, в яких домінували світлі, елегантні або навіть радісні емоції (напр., живописця та графіка М.Шагала, 1887 - 1985; нідерландського живописця П.Мондріана, 1872 - 1944; російського композитора та диригента І.Стравинського, 1882 - 1971; французького письменника М.Пруста, 1871 - 1922; англо-американського поета Т.Еліста, 1888 - 1965; та ін.), просякнуті мотивами втрати зв'язків з реальністю, у них відчувається самотність митця, замкненого в колі своїх фантазій, спогадів та асоціацій. Вагомий внесок у розвиток експресіонізму зробив відомий австрійський художник О.Кокошка (1886-1980). Він - маляр і графік, драматург і артист-декламатор. Але всі прояви його таланту незмінно свідчать про схильність до експресіоністського світогляду та естетики. Близьку до німецьких експресіоністів доктрину емоційно-колористичного живопису сповідували паризькі фовісти (від франц. - дикі). Вони утверджували свого роду живопис «без правил», за що й отримали від критиків цю іронічну назву. До групи фовістів входили А.Матісс, А.Дерен, М.Вламінк, А.Марке та ін. Їх об'єднувало прагнення до створення художніх образів винятково за допомогою яскравої відкритої барви, експресивних, напружених кольорових симфоній. Основні кольорові

композиції фовісти брали з природи, максимально посилюючи та загострюючи їх. Від інших експресіоністів їх відрізняло більш оптимістичне ставлення до життя, прагнення відтворити красу та гармонію, яких так не вистачає світу. Експресіонізм, який виник у живописі, так чи інакше виявився у всіх видах мистецтва. Він посідав важливе місце в німецькій та австрійській поезії (Г.Тракль, Ф.Верфель, ранній Й.Бехер). Риси експресіонізму притаманні прозі І.Франка та Ф.Кафки. Одним з провідних жанрів експресіонізму є публіцистична драма, або «драма крику», з її «вселенськими конфліктами», абстрагованим образом людини, уривчастою «телеграфною мовою», різкою пластикою (п'єси В.Хазенклавера, Г.Кайзера, Е.Толлерата та ін.).

Розквіт європейського експресіонізму в цілому завершився на початку 30-х років ХХ ст., але його ідеї та прийоми продовжували впливати на творчість різних за своїми поглядами діячів культури, адже експресіонізму була властива найхарактерніша риса - загострено-контрастне бачення світу. Експресіонізм і сьогодні має коло своїх шанувальників. Ще одним художнім напрямом, який мав довготривалі наслідки та спричинив значний вплив на розвиток модерністського мистецтва, був кубізм (від франц. cube - куб). Він виник в Парижі на початку ХХ ст. На думку деяких тогочасних теоретиків мистецтва, кубізм зробив «революційний переворот», такий самий, як у живописі доби Ренесансу. Як і експресіоністи, кубісти прагнули виразити свій внутрішній світ, вважаючи його єдиним джерелом творчого натхнення. Вони відмовилися від традиційних художніх засобів - передачі тривимірного простору, атмосфери, світла, почали розробляти нові форми багатовимірної перспективи, які дали змогу показати об'єкт усебічно, у вигляді безлічі площин, які перетинаються між собою, утворюючи напівпрозорі чотирикутники, трикутники, півкола. Все це, на думку кубістів, повинно було не тільки допомогти глядачеві скласти панорамно об'ємне уявлення про об'єкт, але й показати вихідні форми речей. Конструктивна схожість усіх предметів, їхні взаємозв'язок та взаємодія - ось що в першу чергу цікавило та хвилювало кубістів. З кубізмом у різні часи пов'язувалася творчість багатьох митців, проте найголовнішу роль у становленні нового напрямку відіграли іспанець П.Пікассо (1881 - 1973) та француз Ж.Брак (1881 - 1963).

Розквіт сюрреалізму припав на 1924-1938 рр. Найяскравішим представником сюрреалізму по праву вважається відомий іспанський художник С.Далі. Його картини являли собою ірраціональні комбінації суто реальних предметів, що мали натуралістичний вигляд або парадоксальним способом були деформовані.

Наприкінці 40-х років - початку 50-х усі школи західного мистецтва, зокрема сюрреалізм, були відсунуті на задній план абстракціонізмом (від лат. abstractio - далекий від дійсності). Найвідоміше визначення абстракціонізму

належить апологету цього напрямку, французькому мистецтвознавцю та художнику М.Сефору. Він називав абстрактним будь-яке мистецтво, яке не містить в собі жодного нагадування про дійсність, не має жодного відгуку цієї дійсності. Це – «безпредметне» мистецтво. Дійсно, на полотнах абстракціоністів важко знайти що-небудь, що нагадувало б звичайний світ, що оточує людину. Свого апофеозу абстракціонізм сягає у другій половині ХХ ст. Проте його витoki слід шукати на початку століття, коли були створені перші абстрактні композиції та здійснені спроби розробити відповідні теоретичні засади. Першим художником та теоретиком абстракціонізму вважається В.Кандінський. Його захоплення експресіонізмом було недовгим і вже в 1912 р. в книзі «Про духовне в мистецтві» він висловив кредо абстракціонізму. Переконаний ідеаліст, людина з яскраво вираженими релігійними почуттями, В.Кандінський не прийняв дійсності, вважаючи, що митцю не потрібне те, що його оточує. Єдиний предмет творчості, що заслуговує на увагу митця, - це його власний духовний світ, стан власної душі. Символами цього стану можуть бути лише «чисті», взяті самі по собі, лінії, барви, форми. Наприклад, жовтий колір є символом безумства, синій кличе людину в безкрайні простори, свідчить про прагнення до надприродного, чистого, зелений символізує ідеальну гармонію, а фіалковий - хворобливість, згасання і тому подібне. Нове покоління абстракціоністів, яке прийшло в мистецтво після Другої світової війни (Дж.Поллок, В. де Кунінг та ін.), продовжуючи пошуки абстракціоністів початку століття, розробило нові прийоми та засоби. Зокрема, американський живописець Д.Поллок (1912 - 1956) став засновником «абстрактного експресіонізму». Він зробив акцент на самому процесі художньої творчості, який став самоціллю. Звідси взяв початок так званий живопис - дія. В процесі роботи художник хаотично, імпульсивно накладав фарби на полотно. Для цього використовувалися не лише пензлі, але й палиці, ложки тощо. Все це відповідало принципу психологічного автоматизму, який застосовувався і в сюрреалізмі.

Поглиблення культурної кризи призвело до появи нових форм авангардизму в останній третині ХХ ст., які навіть власними адептами тлумачаться як антимистецтво. Умовно їх можна об'єднати в поняття «концептуальне мистецтво» (від англ. concept - поняття, ідея, загальне уявлення.) Концептуальне мистецтво розглядалося як засіб демонстрації понять, які застосовувалися в різних галузях знання: філософії, соціології, антропології тощо (наприклад: «рух», «поняття», «пуста форма», «умовність», «художник»). Для ілюстрації понять використовувалися різноманітні матеріали: літературні тексти, графіки, людське тіло, відео-записи, природні об'єкти, промислові вироби. Залежно від використання того чи іншого матеріалу в концептуальному мистецтві можна вирізнити такі

течії, як боді-арт, ленд-арт, перформенс-арт, відео-арт тощо. Поряд з цим для ХХ ст. характерна поява «масової культури». Виникненню її сприяв розвиток засобів масової комунікації - газет, популярних журналів, радіо, грамзаписів, кінематографу. Все це, з одного боку, демократизувало культуру, відкривало доступ масовій аудиторії, з іншого - зумовило проникнення в культуру комерційних інтересів, культура стала предметом бізнесу. Розвиток «масової культури» в Європі та США йшов різними шляхами. В Європі «масова культура» завжди протистояла культурі офіційній, контрольованій державою та церквою. У США «масова культура» спершу пропагувала стереотипи й ідеї офіційної культури, основним регулятором якої стала реклама. «Масова культура» стала невід'ємною частиною культури американського суспільства, його культурної свідомості. Використання таких жанрів, як детективний роман, вестерн, мюзикл, фільми жахів, дав змогу «масовій культурі» створити світ міфологічних героїв, нові виміри дійсності, нібито доступні всім. Однак прагнення до масового охоплення (поняття «масова культура»), ґрунтується не на змістовій, а на формальній кількісній ознаці. Масовість стала кількісним засобом виробництва та споживання. Спираючись на власні естетичні принципи, свою систему естетичних ідей та механізмів, «масова культура» оволоділа високою, а часом і витонченою технікою. Головні засоби дії «масової культури» - імідж (образ), уявлення про речі та людей, - що цілеспрямовано нав'язуються засобами масової інформації, зокрема рекламою. Імідж в «масовій культурі» нерідко асоціюється з поняттям престижності, репутації.

2. На початку ХХ ст. культура України, з одного боку, продовжувала розвивати народні, демократичні традиції ХІХ ст., а з іншого - йшов активний пошук нових форм, використання досягнень інших національних культур. Це конкретно виявилось у двох орієнтаціях:

- 1) збереження національно-культурних традицій (народницька теорія);
- 2) орієнтація на західноєвропейський процес в царині художньої культури («європеїзація», «космополітизм», «модернізм»).

Культура України розвивалась в умовах русифікації, що тривала. Хоча у 1904 р. виконавча влада Росії визнала шкідливою заборону української мови, до 1917 р. в Україні не було жодного державного навчального закладу, де викладання велось б українською мовою. На початку Першої світової війни було активізовано наступ на українство. Це, насамперед, стосувалося території Галичини, зайнятої Росією в ході воєнних дій.

Після повалення царату в Україні почався новий етап національно-визвольного руху, створювалися умови для прискореного розвитку національної культури. Вже в березні 1917 р. у Києві були відкриті дві українські гімназії. За активною участю Генерального секретаріату освіти

Центральної Ради здійснювалося переведення шкіл на українську мову викладання, у різних регіонах України було створено понад 80 українських гімназій.

а) Складні й неоднозначні соціальні, економічні та політичні процеси, пов'язані з поваленням царизму, більшовицьким переворотом, розгортанням українських визвольних змагань, справили значний вплив на культурне життя тогочасного українського суспільства. Без перебільшення можна сказати, що особливо плідними з цього огляду були роки української революції та боротьби за збереження української державності. Багато з того, що було зроблено Центральною Радою, Українською Державою гетьмана П.Скоропадського, Директорією УНР у сфері культури, було зроблено вперше в новітній історії України. Предметом особливої уваги були заходи, спрямовані на відродження національної самосвідомості, на створення власної держави.

Відразу після Лютневої революції 1917 р. набули повсюдного поширення національні культурно-освітні організації – «Просвіти», які створювали бібліотеки, різноманітні гуртки й курси, видавали українські книги та журнали. В їхній роботі активну участь брали відомі діячі української культури, науки й освіти. Восени 1917 р. в Україні діяли 952 відділення «Просвіти». На цей час було відкрито 57 середніх шкіл з українською мовою навчання, які існували на приватні або громадські кошти, а через рік їх число зросло до понад 150. Велика увага приділялася виданню українських підручників. Справа українізації, яка постійно наштовхувалася на спротив росіян та зросійщених українців, посунулася вперед тоді, коли Центральною Радою було створено міністерство освіти, а його керівником став В.Прокопович. Було складено широкий план українізації шкіл, а в Києві, Харкові, Одесі відкриті народні університети. Поряд із цим розпочала роботу низка професійних шкіл, Педагогічна академія та Академія мистецтв у Києві. Розвивалася українська видавнича справа. В 1917 р. було видано 677 назв книжок рідною мовою та виходило 63 періодичні видання. У цьому ж році було засновано український театр, вживалися заходи для заснування українських музеїв. Плідну роботу на ниві науки і освіти проводив відомий вчений і громадський діяч М.Туган-Барановський. Восени 1917 р. з його ініціативи створили Українське товариство економістів, на базі якого згодом виник один із перших навчальних закладів з підготовки кадрів для зовнішньополітичного відомства України - Консульські курси.

Багато корисного у сфері культури зробив гетьман П.Скоропадський. Саме тоді народний університет у Києві перетворився на Державний український університет, а Педагогічна академія - на Українську науково-педагогічну академію, що мала готувати кадри вчителів українознавства для середніх шкіл. Ще один Державний український університет відкрився в

Кам'янці-Подільському. У Полтаві на кошти земства почав працювати Український історико-філологічний факультет. У листопаді 1918 р. на базі київської Академії мистецтв постала Українська Академія мистецтв, серед професорів якої були визначні українські митці - Г.Нарбут, Ф.Кричевський, М.Бойчук, Ф.Бурачок, О.Мурашко. Гетьманський уряд затвердив проект закону про Українську Академію наук. Її першим президентом став В.Вернадський, а секретарем - А.Кримський. У жовтні 1918 р. заснували Київський інститут удосконалення лікарів. Тоді ж започаткували Державний український архів, Національну галерею мистецтв, Український історичний музей, Національну бібліотеку. Були також засновані Державний драматичний театр, Державний народний театр, Молодий театр на чолі з Л.Курбасом. Г.Юра з групою акторів, що відокремилися від Молодого театру, створив театр ім. І.Франка. Під керівництвом О.Кошиця в Києві постала Українська Державна капела. У цей час жили і творили майстри старшої покоління - письменники П.Мирний, В.Стефаник, О.Кобилянська, В.Винниченко, С.Васильченко, багато видатних живописців, скульпторів, композиторів. У нову добу увійшли молодші - П.Тичина, М.Рильський, Д.Загул, В.Кобилянський.

В українській культурі 1917-1920 рр. існувало й чимало проблем. Особливо це стосувалося тих часів, коли гору в Україні брали іноземні, антиукраїнські сили. Мабуть, найбільшої шкоди розвиткові національного відродження завдали російські білогвардійці та більшовики. Так, в 1919 р. денікінці розстріляли відомого українського поета В.Чумака. Поета Г.Чупринку в 1921 р. убили більшовики. Чимало відомих діячів науки, літератури, мистецтва, освіти, церкви, які не сприйняли радянсько-більшовицького режиму, опинилися за межами України, в еміграції. Нова влада, керуючись горезвісним принципом класовості та партійності, оголосила шкідливим і антинародним усе, що не відповідало цим вимогам. Школа, в тому числі вища, перетворилася на знаряддя партійної пропаганди. Зносилися пам'ятки минулого. Натомість повсюдно встановлювалися монументи Маркса, Енгельса, Леніна. Робився максимум того, аби знищити все національне, самобутнє, щоб деформувати українську ментальність.

б) На бурхливій хвилі історичних, соціально-політичних і психологічних змін, на базі видатних досягнень митців «молодої України» та художніх шукань «молодомузівців» і «хатян» в Україні з'явилася велика кількість різних літературних та мистецьких шкіл, угруповань, напрямків, що скеровували життя і творчість зовсім новими рейками. Певною мірою таке розмаїття мистецького життя було пов'язане і з проблемою «вростання» інтелігенції в нове життя. Поряд з письменниками і художниками старшого покоління, які продовжували творити переважно у реалістичній манері

виступили митці, які бачили своє завдання не у відтворенні, а у творенні нової реальності. Звичайно, для митців, які не емігрували після розгрому Центральної Ради й Української держави, не лишалося вибору щодо оцінки жовтневих подій і проголошеної радянської влади в Україні. Нова влада виявилась одразу неприхильною до плюралізму у ставленні до нових цінностей. Однак перше десятиліття післяреволюційної доби відкривало шлях новаціям суто мистецького призначення. І вони не примусили на себе чекати. Напевне, найсуперечливішим стало питання про ставлення до класичної спадщини. Це було цілком у руслі європейського авангарду, який, принципово заперечуючи наслідувальність, традиційність у художній творчості, відстоював безупинне оновлювання художніх принципів та засобів. Але для післяреволюційної України ця проблема мала ще два додаткових важливих моменти. По-перше, наслідувальність означала вірність принципам української демократичної традиції, її зверненості до народу. По-друге, з'явилась нова генерація молодих митців, закоханих у світову культуру, які сповідували орієнтацію України на Європу. У період «легальної українізації» всі уявлення про шляхи української культури знаходили відгук не лише в колах нової національної еліти, а й у гуртках початківців з робітників і селян, у колах державних діячів. Останні, як справжні патріоти, теж бажали, щоб віками утискувана і зведена до рангу «мужицької», «німої», «дрібнобуржуазної» тощо, українська культура набула належного їй місця серед інших культур. Різні мистецькі уподобання і зацікавлення викликали певне протистояння одне одному та необхідність визначитися і пристати до того чи іншого напрямку, течії, породили велику кількість мистецьких спілок — своєрідних «громад», які засвідчили й ідейно-естетичне розмежування. Так, одним з перших виник «Плуг» — спілка селянських письменників. Вона допомогла багатьом початкуючим літераторам із народу. Такою ж, за своєю суттю, була й організація робітничих письменників «Гарт».

Довгочаснішим виявилось життя українського футуризму, що згодом став називати себе «українським лівим фронтом». «Лівизна» чи навіть «ультралівизна» футуристів йшла від захопленості урбанізованим світом - світом нової техніки, великих швидкостей, динамізму життя. Відомо, що «країні» представники футуризму проголошували смерть минулому мистецтву, як віджилому і не вартому уваги. Футуристи виявилися відкритими красі динамічної, жорсткої, позбавленої традицій, нової соціальної реальності. І не випадково їх твори часто були сповнені революційною романтикою.

Як хвала революційній бурі сприймалися поезофільми та ревшут-поєми «Тов. Сонце», «Весна», «Степ» М.Семенка. У різних модифікаціях футуризм проіснував понад десятиріччя. Ліва група з лідером В.Поліщуком, починаючи зі збірника «Гроно», проповідувала «спіритуалізм-динамізм» як творчий

метод, а пізніше в очолюваному цим поетом «Авангарді» обстоювала конструктивістські принципи творчості. Співзвучні пафосові цих поетів були бунтарські, епатуючі заяви львівських молодих парафутуристів, що заснували 1927 р. інтелектуальний блок. Революційно-романтичну тему знаходимо й у багатьох поетів, яким імпонувала буремність доби, її розмах, можливості, які, здавалося б відкривалися перед людиною, а також драматизм, трагічність людської екзистенції. Наприклад, поема В.Сосюри «Червона зима». До цієї течії мимоволі приставали й ті поети, яким з часом треба було доводити свою лояльність радянському ладові, що поступово витісняло всі інші тенденції. До неоромантиків відносили М.Бажана й прозаїка Ю.Яновського. Вірними темі України, тонкими знавцями народних тилів української ментальності залишалися письменники старшого покоління, які вже мали на той час визнання: В.Стефаник, М.Черемшина, О.Маковей, Т.Бордуляк, О.Кобилянська, А.Крушельницький, М.Яцків. Чимало західноукраїнських митців у цей час із надією дивилися на Схід, ще не знаючи про страшні реалії радянського життя — терор проти власного народу не набрав ще сили й розголосу. Такі письменники, як С.Тудор, П.Козланюк, Я.Галан, О.Гаврилюк, М.Сопілка та ін., що утворили 1928 р. літературну організацію «Горно», тримали зв'язок з Міжнародним об'єднанням революційних письменників (центр якого працював у Москві) і систематично друкувалися у радянській періодиці. Українські радянські прозаїки теж вели свої творчі пошуки у різних напрямках. Пишеться «велика» проза — соціально-побутові повісті та романи, історичні, історико-революційні, «виробничі», пригодницькі, науково-фантастичні тощо.

Під кінець 20-х рр. в Україні твориться і новий театр. Найбільша і найтрагічніша постать в історії українського театру — Л.Курбас. Реформатор театру розірвав рамки певного провінціалізму, що був властивий українській сцені на початок ХХ ст., бо цензура не дозволяла ні постановок світової класики, ні нової драми, і вивів українське театральне мистецтво на широку світову арену. Так, макети мистецького об'єднання «Березіль» — дітища Л.Курбаса — одержали золоту медаль на світовій театральній виставці 1925 р. в Парижі. Першою програмною режисерською роботою Л.Курбаса стала вистава «Цар Едіп». Геніальний український реформатор театру мріяв про організацію єдиної всеукраїнської театральної академії. Передбачав відкриття різних студій в ній: танцю, пантоміми, фізичної культури, декламації, музеїв — театральних, музичних інструментів, давньої української книги, живопису, різьбярства; школи нових драматургів; інституту української режисури, бібліотеки світової драматургії.

Література і театр вказаного періоду прагнули бути духовною трибуною народу, увібрати складні перипетії українського життя, допомогти їх

осмисленню, освоюючи і створюючи нові засоби художнього впливу, нову мистецьку техніку.

в) 1893 року Й.Тимченко ще до братів Люм'єр сконструював прототип сучасного кінознімального апарату та апарату для кінопроекції. Фактично він вважається першовідкривачем кіно. 1896 року А.Федецький зняв хронікальні сюжети (перша українська кінозйомка), а потім влаштував кіносеанс у Харківському оперному театрі. Тоді ж у Львові стартували кіносеанси французьких фільмів. У 1900-ті роки на Україні займалися екранізацією відомих вистав: «Наталка-Полтавка», «Москаль-чарівник». Також з'явилися історичні стрічки. Найвідомішою акторкою того часу була В.Холодна. В 1925 році відбувся вихід фільму під назвою «Броненосець «Потьомкін»», який визнають одним із найкращих у світі, а вже у 1928 р. розпочала діяльність Київська кінофабрика, тоді одна з найбільших у світі. У майбутньому – це Київська кіностудія імені О.Довженка. Варто відзначити діяльність режисера О.Довженка: він зняв такі фільми як «Звенигора», «Арсенал», «Земля». Остання зазначена картина була визнана як одна з 12 найкращих картин усіх часів і народів. У 1930 р. вийшов перший звуковий фільм України від режисера Д.Вертова «Симфонія Донбасу», а в 1944 р. відбулась прем'єра фільму «Райдуга» з Н.Ужвій у головній ролі. Цей фільм здобув низку нагород.

3. Розвиток української культури в другій пол. ХХ ст. відбувався зигзагоподібно. Спочатку, після смерті Сталіна, настав хронологічно короткий період відносної лібералізації. З перемогою у Кремлі в сер. 1960-х років консервативних сил українська культура знову потрапила в жорсткі лещата радянської офіційної ідеології. Нарешті, з початком горбачовської перебудови створюються умови для національно-культурного відродження українського суспільства.

Упродовж усього періоду існування СРСР правлячий режим особливу увагу незмінно приділяв освіті, яку розглядав як важливий аспект комуністичної ідеології. Не оминув освітньої сфери і М.Хрущов. З його ініціативи розгорнулася дискусія щодо майбутнього шкільництва, яка завершилася прийняттям у 1958 р. Закону «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР». Згідно з цим документом було розпочато структурну перебудову загальноосвітньої школи. Вона передбачала: запровадження обов'язкової 8-річної неповної середньої освіти; перетворення середньої 10-річної школи в 11-річну; створення матеріальної бази для оволодіння школярами однієї з масових професій. Стратегічним напрямом у роботі школи в законі було визначено принцип поєднання загальноосвітнього і політехнічного навчання. Запроваджувався аморальний принцип факультативності української мови.

Після зміщення М.Хрущова шкільна реформа попередніх років була скасована і залишилися тільки окремі її фрагменти, як, наприклад, восьмирічна неповна середня освіта. Знову повернулися до «десятирічки». Розпочався перехід до обов'язкової середньої освіти. Посилилася політизація навчально-виховного процесу та централізація управління освітою. Згідно з «Основними напрямками реформи загальноосвітньої і професійної школи» від 1984 р. визначався комплекс завдань для підвищення якості освіти і виховання, зростання престижу професії вчителя, вдосконалення структури управління освітою, зміцнення її матеріальної бази. Запроваджувалося навчання дітей з 6 років (за бажанням батьків), 8-річні школи були реорганізовані в 9-річні, а 10-річні — в 11-річні. Однак якихось більш-менш помітних результатів ця реформа не мала. Швидкими темпами в Україні розвивалася професійно-технічна освіта, У профтехучилищах учні здобували загальну середню освіту і професію. Щоправда, з низки причин рівень кваліфікації випускників профтехучилищ відставав від необхідного рівня виробництва. Розширилася підготовка спеціалістів із вищою та середньою спеціальною освітою. Її істотним недоліком залишалася якість підготовки спеціалістів, яка значно відставала від світової. Загальною проблемою всієї системи освіти в Україні була її русифікація, коли українська мова досить сплановано витіснялася зі шкіл, ПТУ, вищих і середніх спеціальних навчальних закладів.

У другій пол. 1950-х — 1980-х рр. певних змін зазнала наука, основним центром якої залишалася Академія наук. Найважливішим досягненням цього часу стало освоєння космосу. Створенням автоматизованих систем проектування ЕОМ займався Інститут кібернетики, який вивів Україну на провідне місце у цій галузі в СРСР. Зусиллями вчених Інституту електрозварювання АН У РСР ім. Є.Патона в УРСР діяв найбільший у світі центр наукових досліджень у галузі зварювання металів, яке проводилося не лише на землі, а й під водою та в космосі. Тут було запатентовано понад 400 винаходів, розроблено методи зварювання і різання електронним променем, лазерної обробки. Фундаментальні дослідження були виконані в галузі твердого тіла й низьких температур, надпровідності, фізики напівпровідників, радіофізики, теоретичної й експериментальної ядерної фізики, фізики плазм і керованого термоядерного синтезу, астрономії та радіоастрономії. Серед важливих напрямів розвитку в Україні теоретичної і практичної математики були алгебра та теорія чисел, математична фізика, геометрія, теорія ймовірностей, обчислювальна математика тощо. Значно розширився розвиток досліджень у галузі хімії і високомолекулярних сполук із заснуванням у 1958 р. у Києві Інституту хімії полімерів і мономерів. Фундаментальні у світовій практиці відкриття у галузі фізики і сплавів зробили вчені Інституту металофізики АН УРСР. Провідним закладом у

дослідженні нові прогресивні технології порошкової металургії став Інститут проблем матеріалознавства. Завдяки фундаментальним і прикладним розробкам учених-геологів розширилися можливості освоєння корисних копалин на території республіки. Певні здобутки мала медична галузь. Зокрема, із сер. 1950-х років під керівництвом М.Амосова почалися теоретична розробка й запровадження у практику нових методів хірургічного лікування серцевих, а згодом і легених захворювань. Значною проблемою багатьох наукових розробок у ті часи була їх слабка реалізація на практиці.

Складно і неоднозначно розвивалися гуманітарні науки, які перебували під особливим ідеологічним тиском і всеосяжною цензурою. Проте й за цих умов деякі вчені спромоглися підготувати та опублікувати цінні за об'єктивністю та правдивістю наукові дослідження. Серед них М.Брайчевський, О.Апанович, І.Дзюба, Я.Дзира, О.Компан, Є.Пронюк.

Початок «відлиги» серйозно вплинув на становище української літератури. Передусім з таборів та заслання повернулися письменники, з'явилися твори багатьох померло реабілітованих літераторів. У цей час плідно працювали Б.Антоненко-Давидович («За ширмою»), О.Довженко («Зачарована Десна»), М.Стельмах («Кров людська — не водиця»), «Хліб і сіль», «Правда і кривда»), Г.Тютюнник («Вир»), поети В.Симоненко, Л.Костенко, І.Драч, Д.Павличко та ін. З сер. 1960-х років різко посилюється ідеологічний контроль за «ідейно-теоретичним рівнем» друкованих видань. Тих, хто ухилявся від усталених канонів, піддавали нищівній партійній критиці, як це сталося з О.Гончар за роман «Собор», де автор звернувся до історичних традицій українського народу, його патріотизму, виступив проти руйнування історичних пам'яток церковної архітектури. Критика, як правило, не минала безслідно: розкритиковані твори зникали з бібліотек, а їхні автори на тривалий час позбавлялися можливості друкуватись. Так, від літературної діяльності відсторонили І.Чендея, М.Вінграновського, Ю.Щербака, В.Шевчука. У таборах і в'язницях опинилися літератори О.Бердник, І.Світличний, В.Стус, В.Рубан, Ю.Литвин, Є.Сверстюк, Ю.Бадзьо, М.Руденко та ін. Під час перебудови українські літератори, активно долучившись до громадсько-політичного життя, відіграли провідну роль у відродженні як національної культури, так і державності.

Навіть в умовах ідеологічного тиску традиційно значними були досягнення української музики. У вокальному та симфонічному жанрі відзначилися Л.Ревуцький, М.Веріковський, М.Колесса, М.Скорик, Л.Дичко, у хоровому — П.Гайдамака, Ф.Козицький, К.Данькевич, Б.Лятошинський, пісенному — П.Майборода, О.Білаш, А.Філіпенко, Л.Кос-Анатольський, І.Шамо, В.Івасюк та ін. Визнаним віртуозом диригентської майстерності став С.Турчак. У багатьох країнах відомі імена таких корифеїв української оперної сцени, як А.Солов'яненко, Д.Гнатюк, Є.Мірошниченко А.Мокренко,

М.Кондратюк, Д.Петриненко, М.Стеф'юк. Широкою популярністю користувалися виконавці естрадної пісні С.Ротару, Н.Яремчук, В.Зінкевич та ін. Високим творчим потенціалом та національним колоритом відзначалися такі мистецькі колективи України, як Державний заслужений академічний український народний хор ім. Г.Вірьовки, Державна заслужена академічна капела «Думка», Державна заслужена академічна капела бандуристів України, Черкаський заслужений народний хор, Закарпатський народний хор, Гуцульський ансамбль пісні і танцю та ін.

Позитивні зміни відбулися у розвитку українського театрального мистецтва. Зокрема, своїми виступами прославили Україну академічні драматичні театри ім. І.Франка в Києві, ім. Т.Шевченка в Харкові, ім. М.Заньковецької у Львові. Українські театральні традиції творчо розвивали режисери Г.Юра, М.Крушельницькій, В.Скляренко, А.Скибенко, О.Король та ін. Серед театральних акторів виділялися такі майстри, як Н.Ужвій, Б.Ступка, К.Степанков, А.Роговцева та ін. Справжніми майстрами балету постали Л.Сторчакова, Н.Хомемко, Р.Хилько, В.Ковтун.

Деякі зрушення відбулися в галузі кіно. На той час в Україні працювали кіностудії: Київська ім. О.Довженка, Одеська і Ялтинська та Київська студія хронікально-документальних фільмів. Серед найбільших здобутків українського кінематографу — фільми С.Параджанова «Тіні забутих предків», В.Денисенка «Сон», Л.Осики «Камінний хрест» і «Захар Беркут», Ю.Ілленка та І.Миколайчука «Білий птах з чорною ознакою», Л.Бикова «В бій ідуть одні старики» та «Ати-бати йшли солдати», І.Миколайчука «Вавілон ХХ» та ін. Значно ускладнювали розвиток українського кінематографу диктат офіційної ідеології та русифікаторська політика. Деякі українські фільми здобули міжнародне визнання лише за часів перебудови. Серед них картини Ю.Ілленка «Криниця для спраглих», «Вечір на Івана Купала», «Лебедине озеро. Зона». Безперечним успіхом цього часу стала і картина молодого режисера О.Янчука «Голод-33», у якій талановито відтворено найтрагічнішу сторінку історії України.

В українській скульптурі другої пол. ХХ ст. належне місце посіли пам'ятники І.Франку у Львові (В.Борисенко, Д.Крвавич, Є.Мисько, Д.Одрехівський, А.Шуляр, Я.Чайка) і Києві (скульптори А.Білоостоцький, О.Супрун, М.Іванченко), Т. Шевченкові в Москві (М.Грицюк, Ю.Сінкевич, А.Фужек), твори В.Бородая («Іван Богун», пам'ятні знаки засновникам Києва, Т.Шевченкові в Арров-парку (США) та ін.), Г.Кальченко (пам'ятники М.Заньковецькій, Л.Українці, І.Котляревському в Києві, С.Гулаку-Артемовському — в Городищі).

В українському живописі продовжували панувати історико-революційна та «виробнича» теми. Але водночас дедалі більшого поширення набули образи сучасника, природи у М.Божія («Медсестра»), І.Бокшая («Зустріч на

полонині»), М.Глуценка («Весна на перевалі»), К.Трохименка («Катерина»), О.Шовкуненка («Рожі»), Т.Яблонської («Хліб», «Гравень»), а також історичного минулого у творах М.Дерегуса («Хмельниччина», «Голод. 33-й рік»), Г.Смольського («Опришки в горах»), В.Чеканюка («Кармелюк»). Нові форми й незвичний зміст принесла творчість художників О.Заливахи («Червона калина»), А.Горської («Автопортрет»), народних майстрів К.Білокур («Півонії», «Осінь»), В.Глуценко («Козак і дівчина»), М.Приймаченко («Козацька могила», «Ведмеді на пасіці») та ін. Негативні тенденції, які панували в духовній сфері, не оминули й майстрів образотворчого мистецтва. Так, за надуманими звинуваченнями було піддано цькуванню І.Гончара, засуджено О.Заливаху, виключено зі спілки художників А.Горську й Л.Семикіну тощо.

Отже, розвиток української культури другої половини ХХ ст. мав суперечливий характер. Поряд із досягненнями, в культурі, як і в інших сферах життя, все очевиднішою стала глибока системна криза.

Лекція 7. Постмодерністська модель культури у світовій та українській інтерпретаціях.

План

1. Наростання кризових явищ у культурі глобалізованого світу.
2. Експансія масової культури та її вплив на сучасне українське суспільство.
3. Національно-державне відродження та культура України на сучасному етапі. Розвиток спорту в Україні.

Мета: проаналізувати постмодерністський напрямок культури другої половини ХХ – ХХІ ст. у світовій та українській інтерпретаціях.

Завдання:

- проаналізувати кризові явища в культурі глобалізованого світу;
- з'ясувати наслідки впливу масової культури на сучасне українське суспільство;
- охарактеризувати культуру та спортивне життя України на сучасному етапі.

Терміни: постмодернізм, концептуалізм, деканонізація, масова культура, національне відродження.

Література:

1. Богуцький Ю.П., Андрущенко В.П., Безвершук Ж.О., Новохатько Л.М. Українська культура в європейському контексті / за ред. Ю.П. Богуцького. – К., 2007. – 679 с.
2. Історія світової культури / Під заг. ред. М.В. Дедкова. – Запоріжжя, 2009. – 376 с.
3. Історія світової та української культури: підручник / В. Греченко, І. Чорний, В. Кушнерук та ін. – К. : Літера, 2005. – 463 с.
4. Українська та зарубіжна культура: навчальний посібник / за наук. ред. Л. С. Дещинського. – Львів : Бескид Біт, 2005. – 304 с.
5. Українська та зарубіжна культура: підручник. / за ред. В. О. Лозового. – 2-ге вид. – Х. : Одіссей, 2008. – 376 с.

1. Перетворення світової цивілізації на єдину структурно-функціональну систему задає новий темп і нову якість розвитку різних аспектів людського співжиття, частиною яких є культура. Геополітична конфігурація планети набуває якісно нового вигляду, стрімко змінюючи пріоритети у своїх інтересах, шляхи та умови їх досягнення.

Сфера культури найбільш чутлива до таких проявів, адже від самого початку вона найбільш різноманітна й духовно вільна – кожен суб'єкт

культури створює власний духовний світ, утверджує власний авторитет як визначальний принцип світобуття.

В умовах постійного оновлення системи цінностей особливого значення набувають локальні елементи культури: мова, релігійні вірування, історичні події. Разом із тим, з метою адаптації до нових цивілізаційних реалій змінився сам характер культури, а відтак і її роль у загальноісторичному процесі.

Усе більший сегмент у культурній сфері починає займати наука, але не як світоглядний орієнтир, а як підґрунтя для технічних та технологічних інновацій. При цьому вона більше не має на меті пошук істини, вона почасти стає механізмом, який цю істину виробляє.

Ще однією важливою ознакою культурних процесів у глобалізованому світі, яка набуває все більшої актуальності, є міфологізація дійсності, причому сучасний культурний міф має іншу природу, ніж у первісному суспільстві.

Залишається таке явище як діалог культур, яке історично виникає як констатація факту їх взаємодії, зокрема конструктивної чи деструктивної взаємодії між представниками різних культур. Важливо, що вона відбувається за певними канонами й нормами, які засвоєні традиційними носіями культури взаємодії, які мають символічний, знаковий характер. Отже, у процесі глобалізації може сформуватися така знакова система, яка була б придатна для опису й вираження всіх реалій культури та повсякденності, які залучені до глобалізаційного процесу.

Дослідники виділяють чотири основні способи взаємодії культур, а саме: акультурація (одна культурна система перебирає на себе властивості іншої культурної системи); культурна експансія (розширює сфери впливу домінуючої культури поза початкові межі функціонування або державні кордони); культурна дифузія (взаємна проникність або запозичення культурних рис та комплексів із одного суспільства в інше); синтез культур (об'єднання культурно різних елементів: орієнтирів, цінностей, норм, типів поведінки, при якому виникає якісно інше утворення).

Таким чином, культура як складова частина й обов'язкова умова людської життєдіяльності виявляється найбільш чутливою до проявів процесів глобалізації та модернізації. Вона має більше, ніж інші сфери суспільства (політика, економіка тощо) різноманіття прояву, оскільки організована не на підставі певних законів функціонування, а за принципом духовного авторитету.

Це вможливує не тільки одночасне співіснування різних культурних традицій, але й сприяє їх взаєморозумінню, визнанню відмінностей, а освоєння культурних традицій різними народами сприяє збагаченню їх соціокультурного досвіду.

Разом із тим, глобалізація несе для культури загрозу втрати різноманіття, унікальності. У процесі передачі духовних надбань із покоління в покоління культура виробляє чіткі механізми їх захисту, які можна охарактеризувати як локалізацію (спрямовану на збереження та підтримку національної мови, традицій, історії тощо) та проєктивність, або адаптацію, на потребу часу та цивілізації.

Конкретними проявами такої адаптації є зміна культурних домінант, міфологізація дійсності, міжкультурна комунікація або діалог культур. Сутність останнього полягає в конструктивній чи деструктивній взаємодії між представниками різних культур у межах чітко визначеного просторово-часового континууму.

2. Масова культура (від лат. *Massa* - ком, частка і *cultura* - оброблення, виховання) є сукупністю явищ культури XX - XXI ст., характерних для сучасного суспільства з його високим рівнем комунікаційно-інформаційних систем. Її виникненню сприяв розвиток засобів масової комунікації – газет, популярних журналів, радіо, кінематографу. Все це демократизувало культуру, відкрило масовій аудиторії доступ до неї і в той же час зумовило проникнення в культуру суто комерційних інтересів.

Осмилення масової культури як граничного виявлення духовної несвободи, засобу відчуження й пригноблення людської особистості знаходить своє віддзеркалення в роботах О. Шпенглера, А. Швейцера, Е. Фромма, Х. Ортеги-і-Гассета, М. Бердяєва та ін.

Серед основних напрямів і проявів сучасної масової культури можна виділити такі:

- індустрія «субкультури дитинства» (універсалізація виховання дітей - на основі типових програм масова загальноосвітня школа стандартизує наукові, філософські й релігійні уявлення, історичний соціокультурний досвід);
- стрімкий розвиток засобів масової інформації, які формують суспільну думку в інтересах «замовника»;
- система державної ідеології й пропаганди, що формує політико-ідеологічні орієнтації населення, маніпулює його свідомістю й поведінкою в інтересах правлячих еліт;
- масова соціальна міфологія (націонал-шовінізм і «патріотизм», соціальна демагогія), що спрощує складну систему ціннісних орієнтацій;
- масові політичні рухи, що втягують широкі прошарки людей у широкомасштабні політичні акції;
- система організації й стимулювання масового споживчого попиту, що формує в суспільній свідомості стандарти престижних інтересів і потреб;

- індустрія дозвілля (масова культура як одна з найприбутковіших галузей економіки, що навіть має свої особливі назви: "індустрія розваг", "комерційна культура", "поп-культура", "індустрія дозвілля" та ін.).

Таким чином, для масової культури характерне зведення елітарної культури до поверхової, беззмислової форми, орієнтація на нерозвинені, низькі смаки. Масова культура пов'язана з уніфікацією духовного в особистості та суспільстві, вона завжди розрахована на комерційний успіх.

Культурологи вже давно вказують на небезпеку такого становища. Зазначаючи, що під впливом маскультури формується нова, особлива порода людини - "людина масова", вчені попереджають про можливість "антропологічної катастрофи" у недалекому майбутньому суспільства.

Що торкається українського культурного простору, також виділяється культура елітна (тобто призначена для вузького читацького кола), та масова (призначена для певного кола, яке й визначає читацькі пріоритети).

У сучасному українському масовокультурному літературному дискурсі панує строкатість, естетичне розмаїття, різнобарвна стилістична панорама. Сучасна література відчуває на собі тиск ринку, вона змушена йти за читачем.

Ця тенденція сприяє розвитку популярної літератури, переважно російськомовної. Розквітають такі жанри як фантастика, детектив, любовно-авантюрний роман. Відомими далеко за межами України письменниками-фантастами є Генрі Лайон Олді (колективний псевдонім Д. Громова та О. Ладиженського), А. Валентинов, М. та С. Дяченки, майстром любовно-авантюрного жанру вважається Симона Вілар (Н. Гавриленко).

Таким чином, можна виокремити дві головні основи «масової культури»: ринок і техніка, які стали розглядатися і як чинники, що визначають особливу якість, і функції масової культури. Але по мірі того, як вся культура ставала масовою, факт омасовлення перестав бути основою специфікації масової культури, з нього до того ж неможливо було, як це планувалось спочатку, зробити однозначні висновки відносно її основних характеристик.

Насамкінець важливо підкреслити, що у світовій практиці дослідження масової культури виокремлюють в особливу галузь наукової діяльності (culture studies), в якій поєднується зусилля філософів, політологів, соціологів, мистецтвознавців, психологів, журналістів, музикантів, режисерів, менеджерів у сфері культури тощо.

3. Проголошення незалежності України і розбудова самостійної держави створили принципово нові, формально цілком сприятливі умови для розвитку культури.

19 лютого 1992 року Верховна Рада ухвалила «Основи законодавства про культуру», якими передбачені заходи подальшого розвитку української національної культури.

Політичне відродження України суттєво вплинуло на суспільні та геополітичні реалії в усьому світі: посилився інтерес країн світової співдружності до її історії, національно-культурного відродження.

Національна культура покликана відкрити нову перспективу духовної консолідації української нації, відродити в масовій свідомості державницькі духовно-моральні принципи. Піднесення української культури в умовах незалежності, просування її до європейського просвітницького рівня неминуче тому, що український народ протягом віків створив самобутні цінності, які вкладає у світову цивілізацію.

Виділимо основні напрямки культурного життя, які суттєво змінилися на сучасному етапі:

- відносини держави і церкви (Конституція України гарантує громадянам свободу совісті і віросповідання, зберігаючи відокремлення церкви від держави і школи від церкви. Ці положення законодавства з тих, що декларуються, перетворилися на реальні);

- реформування системи освіти, яка завжди була могутнім чинником зростаючої соціальної функції культури (засади реформи освіти в Україні визначені державною національною програмою «Освіта» («Україна XXI століття»);

- історико-культурна спадщина (крім поділу пам'яток на об'єкти місцевого й національного значення найбільш відомі пам'ятки світового значення включаються до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО).

Разом з тим поточні суспільні негаразди негативно позначаються на розвитку вітчизняної культури. Вони продукують суттєві відмінності в ціннісних орієнтаціях, поглядах на минуле й майбутнє країни, на шляхи її подальшого розвитку. Поступово зменшується бажання людей читати книжки і періодики, відвідувати театри, кінотеатри, музеї тощо.

Окрім того, українська культура занадто повільними темпами інтегрується у європейський та світовий культурний простір. Сучасне національне мистецтво, література, культурні індустрії далі демонструють певну ізольованість від європейських тенденцій і практик.

Кризові явища особливо виразно даються взнаки в книговидавничій справі, кінематографічній індустрії та кінопрокаті. Не налагодженим залишається масове виробництво телесеріалів, теленовел, пізнавальних телевізійних програм. Чималі проблеми існують у сфері музичних культурних індустрій. Брак коштів негативно позначається на театральній і музейній справах. Але попри труднощі, нового якісного стану набула українська художня література.

Суттєві зміни відбулися у спортивному житті. Сучасна професійна спортивна сцена в Україні сформувалася у 1994 р, коли вдалося зібрати і відправити повноцінну національну збірну для участі в XIV зимових Олімпійських іграх. Українську збірну представляли 37 спортсменів в десяти видах спорту. Тоді Україна посіла 13 місце в загальному заліку.

Попри існуючі труднощі та брак коштів, багато українських спортсменів, що досягли неабияких успіхів протягом 1993 – 2018 рр. (С. Бубка – легкоатлет; О. Баюл – фігуристка; І. Кравець – легкоатлетка; К. Серебрянська, Л. Подкопаєва – гімнастки; сестри Семеренко – біатлоністки; Я. Клочкова – плавання; О. Харлан – фехтувальниця; О. Авраменко – фрістайл; А. Шевченко – футбол; брати Клички В. Ломаченко, О. Усик – бокс та багато інших).

Таким чином, перше, що необхідно усвідомити, що світ змінився. Небезпечне протистояння капіталістичного економічного ладу і соціалізму завершилося перемогою демократії, найбільш ефективними інструментами якої виявилися моделі ліберально-демократичної держави, громадянського відкритого суспільства і соціально-ринкова економіка.